

АФОРИСТИЧЕСКИЙ ТЕКСТ КАК ПРЕДМЕТ КОГНИТИВНОГО АНАЛИЗА

У статті пропонується методика когнітивної інтерпретації афористичних висловів. Проаналізований матеріал дозволив виявити ознаки концепту «жінка», що відображають колективні знання в структурі даного поняття.

Ключові слова: афористичне об'єктивізація, концепт, когнітивні ознаки.

В статье предлагается методика когнитивной интерпретации афористических высказываний. Проанализированный материал позволил выявить признаки концепта «женщина», отражающие коллективные знания в структуре данного понятия.

Ключевые слова: афористическая объективизация, концепт, когнитивные признаки.

The method of objective interpretation of gnomic utterances is offered in the article. The analyzed material allowed to expose the signs of concept «woman», reflecting collective knowledge in the structure of this concept.

Key words: gnomic objectivities, concept, cognitive signs.

Постановка проблемы. Анализ афористической объективизации концепта как ментальной единицы сознания (единицы мышления и хранения информации в сознании), представляющей собой квант структурированного знания и репрезентирующей культурно-национальную ментальность его носителей, является одним из способов получения информации о содержании и структуре концепта. Афористические выражения представляют собой некоторое оригинальное, привлекающее внимание суждение о мире, заключенное в краткую, экспрессивную форму. «Афоризм – это остроумная словесная миниатюра, высказывание, иногда парадоксальное и всегда мудрое, меткое и вскрывающее необыкновенную сторону обычного» [1, с. 52].

Анализ литературы. На большие перспективы концептуального анализа обращают внимание многие современные лингвисты. Ученые определяют понятие «концепт» и его структуру [2–4], исследуют принципы организации языковой картины мира [5–7], проводят анализ языковых механизмов формирования языкового сознания личности [6–8]. В работе мы придерживаемся точки зрения В. В. Колесова [9]. Описание словесных знаков по концептам национального менталитета ученый считает принципиально новой формой толкования слов. Основную задачу ментального описания исследователь видит в выявлении и формулировании семантической доминанты, не изменяющейся с течением времени, как основного признака в содержании выраженного словесным знаком концепта. Концепт выражает со-значения «национального колорита», т. е. все принципиально возможные значения в символическо-смысловой функции языка как средства мышления и общения.

Цель предлагаемой статьи – на примере афористической объективизации концепта *женщина* показать принципы использования афористики как источника сведений о когнитивных признаках.

Изложение основного материала. На первом этапе исследования был составлен список афористической объективизации концепта. Источником для данного исследования послужили сборники афоризмов, крылатых выражений и мудрых мыслей, принадлежащих русскоязычным авторам [10]. Проанализированы 253 афоризма, объективирующих различные стороны концепта *женщина*.

Затем была проанализирована когнитивная интерпретация семантики выделенных афористических единиц. Использование методики когнитивной интерпретации позволяет выявить афористически объективированные когнитивные признаки концепта:

глупая (17 примеров) *Мысль овладела женщиной, но она ещё долго сопротивлялась* (Б. Трушкин); *От дури женщины и дьявол зарыдаёт* (В. Мозговой);

продолжательница жизни (15 примеров) *Женщина рождает детей, мужчина – афоризмы* (В. Мозговой);

нелогичная (16 примеров) *Логика бывает диалектическая и формальная. Все остальное – женская* (М. Генин);

красивая (15 примеров) *Бог дал женщине красоту! Дьявол – ум.* (Л. Сухоруков);

привлекательная (15 примеров) *Чем привлекательнее женщина, тем она завлекательнее* (Л. Сухоруков);

умная (15 примеров) *Если женщина умная, то это надолго* (Б. Трушкин);

болтливая (13 примеров) *Все-таки женщину легче понять, чем дослушать* (М. Мамчич);

любимая (10 примеров) *Моя любимая – самая красивая женщина в мире. Не верите? Взгляните на нее моими глазами* (И. Шевелев);

является женой (10 примеров) *Мужчина, который никогда не помнит дня рождения женщины, но точно знает, сколько ей лет – это ее муж* (Ф. Раневская);

относится к женскому полу (9 примеров) *Я слишком женщина, чтобы понять мужчин* (О. Анина);

изменяет мужчине (8 примеров) *То, что вам изменяет женщина, еще не значит, что вам изменяет счастье* (Э. Севрус);

командует мужчиной (6 примеров) *Когда у жены все пальцы указательные, мужу трудно не сбиться с пути* (К. Кушнер);

скрывает возраст (6 примеров) *Если женщина не скрывает свой возраст, значит, ей нужно алиби* (И. Иванюк);

крикливая (4 примера) *Мужчина кричит, чтобы его слышали, а женщина – чтобы ее поняли* (К. Мелихан);

хочет любви (4 примера) *Есть женские души, которые вечно томятся какой-то печальной жаждой любви и которые от этого самого никогда и никого не любят* (И. Бунин);

опаздывает (4 примера) *Женщины умирают позже мужчин, потому что вечно опаздывают* (К. Мелихан);

является матерью (4 примера) *Выбирая себе жену, надо помнить, что выбираешь мать своим детям* (В. Ключевский);

беременная (4 примера) *Если женщина находится в интересном положении, интерес к ней мужчин ослабевает* (Б. Трушкин);

непостоянная (4 примера) *Женщины последовательны в своем непостоянстве* (А. Кнышев);

сильная (4 примера) *Слабым полом женщин назвали мужчины с перепугу* (Б. Трушкин);

эгоистичная (3 примера) *Есть три разряда эгоистов: эгоисты, которые сами живут и жить дают другим; эгоисты, которые сами живут и не дают жить другим; наконец, эгоисты, которые сами не живут и другим жить не дают. Женщины большей частью принадлежат к третьему разряду* (И. Тургенев);

идеальная (3 примера) *Идеальные женщины встречаются очень редко и то только во сне* (А. Рас);

беззащитная (3 примеров) *Для джентльмена беззащитность женщины – лучшая природная её защита* (Л. Сухоруков);

непредсказуемая (3 примера) *В мире есть три абсолютно не предсказуемые вещи – погода, глупость и женщины* (Л. Сухоруков);

капризная (3 примера) *Капризная женщина – это находка для флегматичного мужчины: с ней не соскучишься* (Б. Трушкин);

трудолюбивая (3 примера) *Жена трудяга – мечта лентяя* (В. Мозговой);

обладает изюминкой (3 примера) *Женщина без изюминки – что цветок без аромата* (В. Георгиев);

неповторимая (3 примера) *Все женщины одинаковы – каждая неповторима* (В. Сумбатов);

готова к самопожертвованию (3 примера) *Женщина не только способна понять самопожертвование: она сама умеет пожертвовать собой* (И. Тургенев);

любит спорить (3 примера) *Спорить с женщиной, что с погодой* (В. Афонченко);

привлекает прической (3 примера) *Волосы для женщины, что рама – для картины* (О. Муравьева);

обманывает (3 примера) *Женщина обманет само всевидящее око* (Ф. Достоевский);

загадочная (3 примера) *В женщине должна быть загадка* (кинофильм «Служебный роман»);

верная (3 примера) *Женщина хранит верность в двух случаях: когда считает, что ее мужчина ни на кого не похож, или когда считает, что все мужчины одинаковы* (К. Мелихан);

скандальная (3 примера) *Женщины вообще любят драматизировать свои чувства и поступки: сделать сцену почитают они обязанностью* (М. Ю. Лермонтов);

всегда права (3 примера) *Ты – Женщина, и этим Ты права* (В. Я. Брюсов);

непоследовательная (3 примера) *Действия женщин похожи на скачки блох: та же решительность и непоследовательность* (А. Григорович);

воздействует на детей (3 примера) *Муж – глава в доме, а все-таки дети таковы, какова у них мать* (В. Классовский);

плаксивая (2 примеров) *Чего не достигают мужчины словами, женщина легко добивается слезами* (Т. Клейман);

не умеет хранить тайн (2 примера) *Тайна, какого рода ни была бы, всегда тягостна женскому сердцу* (А. С. Пушкин);

молчаливая (2 примера) *Внимательно слушайте, о чём молчат женщины, и вы будете их лучше понимать* (Б. Трушкин);

салятся на шею мужчине (2 примера) *Чисто женское самоубийство – повесилась на шею* (В. Домиль);

трусливая (2 примера) *Замужняя женщина боится развода, незамужняя – брака* (В. Георгиев);

обидчивая (2 примера) *Женщины легче переносят большие беды, чем маленькие обиды* (К. Мелихан);

выносливая (2 примера) Если для мужчины прерогативой является сила, то для женщины – выносливость (И. Шевелев);

упрямая (2 примера) Женская логика – вера, что упрямство фактов может быть преодолено еще большим собственным упрямством (А. Круглов);

является любовницей (2 примера) Быть пленником любовницы хуже, нежели быть пленником на войне; у неприятеля скорее может быть свобода, а у женщины оковы долговременны (Пётр I);

ревнивая (2 примера) Умная жена и ревнивая жена – два предмета разные (Ф. Достоевский);

выходит замуж (2 примера) Глупые женщины влюбляются, а умные выходят замуж (К. Мелихан) и т. д.

Всего 127 когнитивных признаков.

Анализ и обобщение близких по содержанию когнитивных признаков позволил выявить когнитивные классификаторы (классификационные признаки), отражающие направления концептуализации когнитивным сознанием русского человека, которые приводятся в порядке уменьшения их яркости:

характерное социальное поведение (77) – командует мужчиной 6; упрямая 5; поработывает мужчин 5; опаздывает 4; непостоянная 4; капризная 3; скандальная 3; всегда права 3; эгоистичная 3; всегда права 3; готова к самопожертвованию 3; не понимает мужчин 3; обманывает 3; стержневая 3; легкомысленная 2; хитрая 2; трусливая 2; умеет прощать 2; злопамятная 2; непритязательная 2; подчиняется мужчине 2; принимает ухаживания 2; сохраняет женские привычки 2; независимая 1; решительная 1; копуша 1; капризная 1; робкая 1; приличная 1; модница 1;

производимое внешнее впечатление (35) – красивая 15; привлекает прической 3; женственная 3; загадочная 3; некрасивая 2; хочет нравиться 2; милая 2; похожая на других женщин 2; неповторимая 2; производит очень хорошее внешнее впечатление 1;

интеллектуальные качества (35) – глупая 17; нелогичная 16; умная 15; непоследовательная 3;

характерное эмоциональное состояние (27) – хочет любви 4; непостоянная 4; непредсказуемая 3; беззащитная 3; обидчивая 2; чувствительная 2; мечтательная 2; любит 2; легко обидеть 2; плачет 1; весёлая 1; вселяет надежду 1;

характерное коммуникативное поведение (26) – говорит лишнее 13; крикливая 4; любит спорить 3; не умеет хранить тайн 2; сплетничает 2; молчаливая 2;

репродуктивная функция женщины (23) – продолжательница жизни 15; в положении 4; является матерью 4;

характер воздействия на окружающих (16) – сводит мужчин с ума 6; очаровательная 3; воздействует на детей 3; обаятельная 2; садятся на шею мужчине 2;

предмет любви мужчины (14) – любимая 10; влюблённая 1; является объектом любви 1; на всю жизнь 1; её носят на руках 1;

пол (12) – относится к женскому полу 9, противопоставлена мужскому полу 2, указание на лицо 1;

семейный статус (12) – не замужем 5; является женой 4; является невестой 3;

возраст (11) – скрывает возраст 6; зрелая 3; молодая 2;

характер (11) – добрая 3; хорошая 2; заботливая 2; ласковая 1; душевная 1; склочная 1; терпеливая 1;

мифологический образ (10) – связана с нечистой силой 6; обладает интуицией 4;

отношение к деньгам (9) – корыстная 5; распоряжается деньгами 4;

характерные запоминающиеся части тела, лица (9) – привлекает фигурой 5; привлекает ногами 4;

отношение к внешности (8) – следит за своим внешним видом 4; увлекается диетами 4;

темперамент (8) – холодная 6; страстная 2;

типичный характер деятельности (7) – покупает одежду 5; готовит 2;

характерное физическое состояние (7) – слабая 5; выносливая 2;

моральные качества (6) – верная 3; распутная 2; гордая 1;

характерная одежда (4) – привлекает каблучками 4;

функции (4) – создает уют 2; является хозяйкой 2;

национальная принадлежность (3) – русская 2; американка 1;

характер (3) – обладает изюминкой 3; капризная 3; идеальная 3;

типичный запах (3) – привлекает запахом 3;

эстетический вкус (2) – любит красивые вещи 1; любит украшения 1;

социальная идентификация (2) – умеет дружить 1; соперничает за мужчин с другими женщинами 1;

статус, общественное положение (2) – является коллегой 1, является государственным мужем 1;

идентифицируется по родственным отношениям (1) – является свекровью 1;

символический смысл (1) – является символом мира 1.

Таким образом, рассмотрение афористического фонда русского языка, являющегося одним из фрагментов русской языковой картины мира, позволило выявить набор когнитивных признаков и классификаторов, а также установить, что наиболее яркими являются классификационные признаки, отражающие поведенческие характеристики, семейный статус женщины, ее внешний вид, репродуктивную функцию. Актуализирующиеся афористическими единицами в языковом сознании русского народа признаки концепта «женщина», имеющие афористическую объективацию, обладают как положительной, так и отрицательной коннотацией, но преобладание в афористическом фонде негативной оценочности женщины незначительно.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бореев Ю. Б. Эстетика. Теория литературы: энциклопедический словарь терминов / Ю. Б. Бореев. – М. : ООО «Издательство «Астрель» : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 575 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Лингвокогнитивное моделирование картины мира / Н. Ф. Алефиренко // Картина мира: язык, литература, культура. – Вып. 2. – Бийск : Изд-во БГПИ, 2006. – С. 274–281.
3. Антология концептов / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – Т. 1. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 348 с.
4. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Науч. докл. высш. шк. Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
5. Булыгина Т. В. Русская языковая картина мира в зеркале системных связей: феномен «народной этимологии» / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев // Русский язык сегодня. Сб. статей. – Вып. 2. / РАН. Институт русского языка им. В. В. Виноградова ; отв. ред. Л. П. Крысин. – М. : Азбуковник, 2003. – С. 66–74.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя, 2008. – 332 с.
8. Стернин И. А. Когнитивная интерпретация результатов лингвистических исследований / Иосиф Абрамович Стернин // Новое в когнитивной лингвистике / под ред. М. В. Пименовой. – Кемерово, 2006. – С. 155–163.
9. Колесов В. В. «Жизнь происходит от слова...» / Владимир Викторович Колесов. – СПб. : Златоуст, 1999. – 368 с.
10. Словарь афоризмов русских писателей / А. В. Королькова, А. Г. Ломов; А. Н. Тихонов ; под ред. д-ра филол. наук, проф. А. Н. Тихонова. – М. : Русский язык : Медиа, 2004. – 636 с.

УДК 811.161.2'221:398.8

Бессонова Л. Е., Гажала А. А.

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА НЕВЕРБАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ВЕСІЛЬНИХ ПІСЕНЬ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ

У даній роботі з позиції комунікативно-функціонального підходу описана семантика невербальних одиниць на матеріалі українських весільних пісень, проведена їх класифікація, виявлена національна специфіка при лінгвокультурологічному описі.

Ключові слова: невербальна семіотика, невербальні одиниці, комунікація, жест, обряд.

В данной работе с позиции коммуникативно-функционального подхода описана семантика невербальных единиц на материале украинских свадебных песен, проведена их классификация, выявлена национальная специфика при лингвокультурологическом описании.

Ключевые слова: невербальная семиотика, невербальные единицы, коммуникация, жест, обряд.

The article deals the description of the semantic of nonverbal units of the Ukrainian wedding songs from the position of the communicative – functional approach. The article performed their classification, find national specificity in Linguocultural description.

Key words: nonverbal semiotics, nonverbal units, communication, gesture, ritual.

Постановка проблеми. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики характеризується появою нових дослідницьких напрямів. Так, одним з об'єктів дослідження сьогодні стає невербальна семіотика. Багатозначність невербальних одиниць свідчить про значний потенціал мовних ресурсів в текстах різних жанрів, специ-

фіку як мовних, так і екстралінгвістичних умов прояву невербальної комунікації. Актуальність даної теми полягає в необхідності поповнення знань про невербальне спілкування людей, що особливо важливо для перекладачів, одержуючих навички читання, письма, розмови та основ невербальної поведінки.

Аналіз літератури. Досвід комунікативної лінгвістики сформувався давно, але, не дивлячись на все це, робіт за даною темою не так багато (роботи Г. Ю. Крейдліна [1; 2], Ю. Є. Прохорова, І. А. Стерніна [3], В. І. Аннушкіна, Д. Б. Гудкова, В. В. Красних, О. О. Селиванової, Н. Н. Нічик).

Один з відомих постулатів сучасної лінгвістики, пов'язаний з ідеєю комунікації звучить так: у спілкуванні відбувається передача сенсів. Для того, щоб зрозуміти, що саме хоче нам сказати співбесідник, необхідно одночасно врахувати і те *що* він говорить, і те, *як* він говорить (інтонацію, жести, міміку й ін.) – його знакову інформацію (або невербальну поведінку). Вчені вважають, що в акті усного спілкування ніколи не здійснюється просте кодування сенсу або перекодування інформації. У ньому співіснують паралельно різні системи обробки знакової інформації «хоч вони і конкурують в принципі, але не накладаються один на одного, а є складнішим співвідношенням» [2, с. 5].

Комунікація людей складається з вербального і невербального спілкування. Наука, предметом вивчення якої є невербальна поведінка і взаємодія людей, називається «невербальною семіотикою». В центрі вивчення цієї науки знаходиться людина і особливості її невербальної поведінки в акті комунікації [4, с. 225].

На думку вчених, невербальна семіотика складається з таких розділів, як паралінгвістика, кінесика, окулесика, аускультация, гаптика, гас-тика, ольфакція, проксемика, хронеміка і системологія.

Основною **метою статті** є дослідження невербальних засобів комунікації українських весільних пісень. Для її вирішення визначені такі завдання, як описати і класифікувати невербальні одиниці, а також проаналізувати їх з позиції лінгвокогнітивного підходу й визначити їх комунікативну значущість.

Виклад основного матеріалу. Якнайповніше внутрішній світ народу відображають його традиції – жива національна пам'ять народу, втілення пройденого їм шляху і неповторного духовного досвіду. У наш час обряди становлять частину народних традицій. У минулому вони сприймалися не як традиція, а кожному елементові надавалось важливого магічно ритуального або утилітарного смислу [5; 6]. Одна з найбільш розроблених та найбільш багатих з точки зору змісту, емоційної зафарбованості своєрідного театрального дійства сфер – весільні обряди [7].

У нашій роботі були проаналізовані невербальні засоби комунікації. Аналіз показав, що найбільш застосовуються одиниці паралінгвістики, кінесици, аускультатії, проксемици та сис-

темології. При всій складності порахувати елементи усіх складових наук невербальної комунікації (невербальні засоби можуть мати декілька значень, відноситися до різних розділів невербальної семіотики одночасно) ми зробили спробу класифікувати та описати ці елементи.

Так, наприклад, до засобів кінесици можна віднести жест *подавати руки*. Він використовується не тільки між рівними за статусом та віком (батьки – свати), але й між поколіннями у родині (батьки – діти). Коли молода приходить до хати свого нареченого, свекор подає їй руки. Це означає встановлення контакту, підтвердження взаєморозуміння, довіру, радість зустрічі, щирість, ласкове ставлення до молодої, участь, підтримку, бажання надати дівчині відчуття захищеності. Цей жест за своїм змістом можна назвати й інтимним, тому що таким чином молода розуміє, що стає частиною цієї сім'ї. Також інтимний характер надають батьківський поцілунок та обійми свекра. В відповідь молода кланяється:

Ой, я свекра не боюся,

*Ой, я свекру **поклонюся**:*

Во він се розтолкує

І обніме, поцілує.

Цей поклон означає пошану, упокорювання, подяку, готовність послужити, допомогти. Людина, яка кланяється – це людина, яка вміє поважати, шанувати інших і, значить, добра людина.

Також у весільних піснях використовуються такі кінесичні засоби, які передають схвильованість дівчини словом «тріпотіти», адже вона більше не буде жити зі своєю матусею та батечком, не знає, як їй буде у новій родині, чи буде її любити чоловік:

Смот же ти, Олено,

На той свій віночок –

*Як ся ти **трепоче***

Доєден листочок.

Також засобами кінесици передаються правила, яких потрібно дотримуватись дівчині, щоб потім бути щасливою.

Релігійний жест *скласти два пальці* на престолі, якій часто вживається в діалектних текстах, означав якусь гарантію майбутнього благополуччя. Молоді, стоячі перед престолом Божим у храмі, обіцяли дотримуватися вірності усе життя, хрестом (робився двома скріпленими пальцями правої руки) зміцнювали свої обіцянки та отримували благословення.

Дуже поширеним є використання засобів проксемици. Це обумовлюється, перш за все, тим, що спочатку були дві людини, які жили у різних місцях, у різних родин, дотримувались різних способів господарювання, а після весілля з'являється нова родина, у якій вже буде одна

хата (найчастіше, як прийнято, у родині чоловіка), одні звички. Так, дівчина повністю переходить на так звану «територію» чоловіка, а їх сім'ї стають набагато ближче.

Перше зближення родин відбувається під час сватання, коли приходять свати до сім'ї дівчини і просять відкрити їм двері:

*Пусте же нас, пусте,
Або нам отворте –
Бо ся погніваме,
То ся повертаме!*

Отворте нам двері, бо нам зимно.

Господарі, які відкривали двері, пускали сватів до хати. Таким чином вони проявляли пошану до гостей та знак «готовність до спілкування» – з публічної дистанції переходили на соціальну, а потім на особисту.

Засобом проксемиці відображується і характер людини: *(парубок) дома не ночує*. Тому можна зробити висновок, що, якщо хлопець ніччю знаходиться поза територією дому, як прийнято, він порушує традиції, і тому, скоріш за все, не буде і потім дотримуватись правил, зробить дівчину нещасливою. Саме тому, коли батьки вирішували видавати заміж доньку за цього парубка, приділяли так багато уваги на те, як він живе, як себе поводить, навіть таким «дрібницям», як він розмовляє:

*– Що ти того Петрусенька полюбила?
– Не я його, подружечки, полюбила,
Та полюбив його мій батенько:
За його тихі розговори,
За його низькі поклони.*

Тихо розмовляти означає не порушувати спокою родини, поважати батьків та дівчину, лагідно та ніжно ставитися до людей.

Однак у українців також ціниться не тільки вміння тихо поводити себе, а й активність, працьовитість, добрий настрій. При характеристиці молодої говорять, що вона *шумне дівча*. Використовуючи такий засіб аускультатції (можна ще віднести до проксемиці, бо шум народжується і завдяки шуму від предметів, якими дівчина прибирає, готує тощо), підмічають, що дівчина знаходиться у доброму гуморі, вона постійно щось робить по господарству, значить і зможе потім доглядати за чоловіком, буде доброю дружиною.

Серед засобів паралінгвістики можна виділити також елемент, який вказує на схвильованість дівчини:

*Стоїть там за дверми,
Черкає сой ключиками.*

У знак згоди на шлюб дівчина виносила хліб (елемент гасиці) в обмін на хліб нареченого. Хлібом та сіллю зустрічали молодих у хаті,

де вони будуть жити. Важливо відмітити, що цей хліб випікався за спеціальним святковим рецептом одруженими (нерозлученими) жінками. Форма такого хлібу була круглою або кільцевою, що символізувало єдність та вічність кохання. Ставлення до нього було як до священного предмету, заробленого тяжкою працею, це був символ добробуту, гостинства та щастя, тому у кінці весілля *молода дарить всіх присутніх хлібом*.

На стіл для гостей ставилися такі національні блюда:

*Їли липкі, білі калачі,
Молодиці паляниці,
А парубки – житній хліб.
Пили дівки мед й горілку,
Молодиці бражечку,
А хлопці гуцу.*

Завдяки цим засобам гасиці підкреслюється святковість дії, гостинність господарів та добробут.

Схильність українців надавати магічного, особливого сенсу різним предметам обумовлює використання елементів системології. Так, хліб з сіллю (називали ще коров'яром, балцем) символізує добробут, гостинність: *Зарубина витає хлібом й сіллю*; за допомогою свічей відганяли злих духів, берегли від нещастя: *В дверях стоять дружбове, з топорками навхрест, зі свічками в руках*.

Всі елементи невербальної семіотики використовуються разом, нероздільно, в системі; їх вживання соціально обумовлено, є градація за віком, соціальним статусом, за ролями, які виконуватимуть учасники дії в процесі комунікації. Кожен елемент має декілька рівнів сенсу: безпосередній (такий, що задається сценарієм обряду), символічний, прогностичний, і можливо, магічний.

Невербальні і вербальні елементи підтверджують один одного, не допускаючи двозначності, різночитань в розумінні, в тлумаченні здійснення обряду.

Всі предмети, використані у весільних обрядах, пов'язані з селянським побутом. Це має не тільки утилітарне, практичне значення, але й виховне. Молоді затверджуються в непорушності справжніх цінностей праці як головної умови добробуту. Використання води, кольорів – предметів природного світу говорило про те, що людина повинна з вдячністю прийняти нерукотворні дари від Бога, матері-землі. Очищення душі, обов'язкове для духовного здоров'я, силами однієї людини здійснитися не може – тут необхідне втручання неземного.

Висновки. Весільні обряди по багатству використання невербальних елементів є свідомо-

вом гармонійної єдності людини та сім'ї, людини та суспільства, людини та природи. Типи невербальних одиниць в досліджуваних текстах пісенного жанру характеризуються своєрідністю комбінаторики семиотичних компонентів, що визначає емоційний рівень невербальної поведінки учасників комунікативної події «весілля».

ЛІТЕРАТУРА

1. Крейдлин Г. Е. Голос и тон в культуре и языке / Г. Е. Крейдлин. – М. : Индрик, 1999. – 501 с.
2. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2004. – 581 с.
3. Прохоров Ю. Е. Русские: коммуникативное поведение / Ю. Е. Прохоров, И. А. Стернин. – [3-е изд., испр.]. – М. : Фланта : Наука, 2007. – 328 с.
4. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н. И. Формановская. – М. : Икар, 2007. – 480 с.
5. Моїсеєнкова Л. С. Українські народні пісні / Л. С. Моїсеєнкова, П. М. Марциновський. – Сімферополь : Бізнес-Інформ, 2005. – 480 с.
6. Рильский М. Т. Народна поетична творчість / Максим Тадейович Рильський та ін. – К. : Радянська школа, 1965. – 418 с.
7. Боплан Г. Л. Весільні звичаї в українців у першій половині XVII століття / Г. Л. Боплан. – К. : Наукова думка, 1970. – 63 с.

УДК 81'42:811.161.1

Бессонова Л. Е., Сегал Н. А.

КУЛЬТУРНО-ЯЗЫКОВЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНЦЕПТА *ТОЛЕРАНТНОСТЬ*

У статті розглядається концепт толерантність як одиниця політичного і педагогічного дискурсів. Аналізується семантична і концептуальна природа концепту, на основі лексикографічних досліджень виділяються його семантичні ознаки.

Ключові слова: *концепт, толерантність, дискурс.*

В статье рассматривается концепт толерантность как единица политического и педагогического дискурсов. Анализируется семантическая и концептуальная природа концепта, на основе лексикографических источников выделяются его семантические признаки.

Ключевые слова: *концепт, толерантность, дискурс.*

The article considers the concept tolerance as a unit of the political and pedagogical discourse. Semantic and conceptual nature of the concept is analyzed; on the basis of the lexicographical sources its semantic indications are singled.

Key words: *concept, tolerance, discourse.*

Постановка проблеми. Вторая половина XX века для мирового сообщества была периодом больших научных достижений и открытий. Однако при этом заметном прогрессе наш мир, как отмечают ученые, стал более конфликтным, чем раньше. Этот факт приводит сегодня научное сообщество к поиску путей решения конфликтов и мирной организации нашей жизни. Современность самой проблемы толерантности, важной для любого общества, а также необходимость описания ее содержания в коммуникативно-прагматическом контексте обусловили актуальность предлагаемого исследования. К настоящему времени, когда основное понимание данного концепта в языковой картине мира достаточно определилось, возникла необходимость в комплексном подходе представления тех концептуальных моделей, которые позволяют концепту *толерантность* уверенно занять свое место в системе политических концептов, определяющих мир человека.

Являясь концептом межличностной коммуникации, *толерантность* как важная социо-

культурная характеристика определяет коммуникативное поведение человека. По мнению лингвистов, этот концепт не относится к числу центральных концептов русского сознания, однако интерес к нему объясняется как универсальностью его коммуникативно-психологического содержания, так и важностью описания семантической структуры.

Анализ литературы. Существуют различные подходы к определению *толерантности*. Так, объектом лингвополитологических дискуссий является вопрос разделения активной и пассивной позиций субъекта: противостоят или терпеть? Так, Л. М. Романенко, говоря о зарождении этого явления в эпоху античности, описывает его как «признание и уважение прав и свобод человека, которые, несмотря на все различия, должны быть одинаковыми для всех» [1, с. 180]. Л. М. Дробижева видит в *толерантности* «готовность принять «других» такими, как они есть, и взаимодействовать с ними на основе понимания и согласия» [2, с. 305]. Другой позиции придерживается С. Г. Ильинская: «Я считаю,

что политическая практика терпимости – порождение Нового времени, неразрывно связанное с «изобретением» приватности, и определяю ее как *способ взаимоотношений...*» (курсив наш) [3, с. 122]. Понятие *толерантность*, по мнению И. А. Долговой, относится к числу концептов-регулятивов, определяющих нормы поведения в обществе, и сопоставим с такими единицами дискурса, как, например, «честь», «приватность», «пунктуальность», но в отличие от названных концептов он разворачивается прежде всего в политическом дискурсе [4, с. 62].

Таким образом, в современных гуманитарных науках *толерантность* рассматривается в соотношении с феноменом политического насилия, что снимает противоречия при уточнении его дефиниции. Этот подход впервые был отмечен в работе известного философа языка Ю. Хабермаса [5].

Цель статьи – рассмотреть концепт *толерантность* как одну из доминант современного политического дискурса, выделив в нем различные социокультурные характеристики.

Изложение основного материала. Сложность концептуальной природы *толерантности* предполагает и неоднозначность семантической структуры концепта. Известно, что лингвокультурный концепт представляет собой сегментное образование, в котором базовый чувственный слой окружен несколькими сегментами, равноправными по степени абстракции. З. Д. Попова, И. А. Стернин подробно описали модель сегментного концепта *толерантность*, выделив в нем кодирующий образ в чувственно-образном ядре как единицу универсального предметного кода [6, с. 106].

Такие когнитивные признаки, как терпимость, сдержанность, бесконфликтность наслаиваются на базовый, кодирующий образ и составляют вместе с ним базовый слой концепта. Этот базовый чувственный слой окружен несколькими сегментами, равноправными по степени абстракции и различающимися по своему содержанию в соответствии с характером человеческой деятельности. Например, И. А. Стерниным была отмечена, прежде всего, «политическая *толерантность* как терпимость к людям других политических взглядов, уважение к иным политическим позициям, признание права каждого на свои политические убеждения» [7, с. 63]. Концептуальное поле включает в себя, по мнению ученого, несколько концептуальных слоев-сегментов, которые отражают развитие концепта и его связи с другими концептами: научная, бытовая, административная, спортивная, медицинская, экономическая *толерантность*. Надо отметить, что такой когнитивный подход позволил

объективно отразить смысловое содержание данного понятия в современных словарях энциклопедического типа [8; 9], где каждый из описанных сегментов представляет собой систему концептуальных признаков, или «дискретных элементов».

Анализ коммуникативного содержания основных видов *толерантности* позволяет сделать вывод о том, что базовым, эмпирическим уровнем для ее формирования является *межличностная толерантность*. Это подтверждается результатами многих лингвокультурологических и психолингвистических исследований, направленных на отражение описываемого концепта в русском сознании [10; 11]. Понятийная составляющая, по мнению исследователей, в концепте *толерантность* соотносится с образной (заметим, *толерантность* – это всегда конструктивный диалог) и ценностной категориями.

На наш взгляд, важной для современного гражданского общества является актуализация именно ценностного компонента, определяющего активную и позитивную жизненную позицию личности, которая с уважением относится к позициям и интересам людей другой культурной, национальной, религиозной или социальной среды.

В современных научных исследованиях подчеркивается значимость семантики концепта в отражении национальной культуры и национального языкового сознания.

Как любой концепт, *толерантность* представлена в разных языках и культурах неоднозначно. Анализ англоязычных толковых словарей показывает, что центральная часть концепта *толерантность* представляет собой два взаимосвязанных признака: 1) способность определять различия между своей позицией и позицией другого человека или группы людей; 2) способность уважать другого человека или группу других людей, занимающих иную позицию по сравнению с позицией субъекта [12, с. 411].

В английском языковом сознании *толерантность* представлена как психологический процесс восприятия чужих мнений и ситуаций, который состоит из двух частей: с одной стороны, определять и понимать чужие мнения и позиции, а с другой, – оценивать и уважать их. Как известно, в западной культуре высоко ценят человека, который умеет выразить свое мнение и держать свою позицию до конца. Это считается одним из лучших качеств человека и гарантирует ему успех. При этом для европейцев и американцев быть толерантным можно только в том случае, если ты видишь и слышишь чужие позиции и голоса, а значит – признаешь чужие мнения.

В китайских толковых словарях понятие *толерантность* определяется также в двух значениях: 1) относиться к людям мирно, не строго; 2) уметь прощать [13, с. 513]. Похоже, для китайцев *толерантность* – не простое, а сложное понятие: более того, это важный моральный принцип для индивидуума и этическое правило для общества. Второе значение слова содержит любопытную информацию: не указаны условия прощения, что и вызывает сочувствие и сострадание – необходимые черты *толерантного* общества. Не важно, как поступают другие, главное – наблюдать за собой и быть *толерантным*, то есть быть компромиссным к конфликтным ситуациям и уметь решать их. Подтвердим этот тезис известным китайским афоризмом: «Злу никогда не наступит конец, если мы будем использовать его, чтобы наказать чужое зло».

Толерантность китайской философии базируется на этико-политическом принципе человеколюбия (ren) конфуцианства [14, с. 144]. Здесь уместно вспомнить фразу Конфуция (Кун Цзы, 551–479 гг. до н. э.): «Если не умеешь терпеть и прощать в мелочах, то можешь испортить большое дело» [15, с. 259]. В основе этой теории – признание человеком Другого равным себе самому – заложены принципы этической догмы. Очень важное замечание сделал К. Г. Красухин в статье «Золотое правило» этики: от Конфуция до Канта: «Конфуций понимал, что вечным правилом человеческих взаимоотношений может быть не абстрактное требование или запрет, но только то предписание, которое обращено к человеку и предоставляет ему свободный выбор» [16, с. 568]. В другом произведении конфуцианства «Универсальное учение» (Da xue) отмечается: «Если *толерантный* человек станет чиновником, это счастье государства и народа, если же нетерпимый человек станет чиновником, то для всех беда» [17, с. 48–49]. Таким образом, можно сделать вывод, что *толерантность* в китайской культуре играет важную роль, так как она является основным содержанием морали человека.

Обратимся к слову *толерантность* в русской лексикографической интерпретации. В «Толковом словаре русского языка» Д. Н. Ушакова находим основное значение *толерантности* как способность и умение терпеть что-н. чужое, мириться с чужим мнением или характером [18, с. 1026]. Этот семантический компонент вербализуется в синонимической цепочке с доминантой «терпимость», что подтверждается материалами как толковых словарей, так и других лексикографических произведений, отражающих парадигматический потенциал исследуемого слова. Как показывает лексикографиче-

ский анализ, в семантической структуре *толерантности* есть четкий понятийный компонент: «отсутствие или ослабление реакции на какой-л. неблагоприятный фактор» [19, с. 436], который в словарях последнего десятилетия под влиянием экстралингвистических факторов стал фиксироваться с социальной характеристикой. Надо отметить, что при описании культурных концептов в современной практике словарных интерпретаций все заметнее становится процесс семантического сдвига, т. е. смещение акцента с личностного компонента на социальный и наоборот [20, с. 51]. Таким образом, денотативное значение слова *толерантность*, по данным современных лингвистических и энциклопедических словарей, «состоит из нескольких компонентов, которые соотношены с признаками выражаемого в слове понятия и связаны между собой отношениями семантической производности» [21, с. 6–7].

Поиск новых путей исследования концептуального поля привел лингвистов к пониманию необходимости использования ассоциативного эксперимента.

Ассоциативный эксперимент, несомненно, является ценным и при понимании индивидуальных особенностей различных культур, поскольку с помощью данного метода можно судить об особенностях функционирования языкового сознания человека. Ассоциативный метод можно рассматривать также как «специфичный для данной культуры и языка «ассоциативный профиль» образов сознания, интегрирующий в себе умственные и чувственные знания, которыми обладает конкретный этнос» [22, с. 67].

Построение новой ассоциативной парадигмы концептуальной теории позволяет получить информацию о способах концептуализации языка и мира человека, о содержании и структуре концептов как комплексных мыслительных единиц, выявить не только концептуально значимые когнитивные признаки, но и образные, ценностные составляющие концептов [23, с. 168].

С целью определения понятия *толерантность* для языкового сознания современного человека и описания его лексических вербализаторов нами был выполнен свободный ассоциативный эксперимент (АЭ). Данные АЭ, проведенного со студентами и преподавателями философского и политологического факультетов (50 чел.), включают 218 ассоциативных интерпретаций. Эксперимент проводился в письменной форме и состоял из трех этапов. Результаты исследования показывают, что реакции отличаются разнообразными грамматическими признаками: 84% – имена существительные, 6% – наречия, 3% – прилагательные. Такие ассоциативные

модели, как любовь к близким, здравый смысл, позитивное отношение и др. составляют 9,6% из общего числа реакций, что говорит о прочном закреплении значения слова в сознании современников. Человек к категории *толерантность* относится далеко не равнодушно, ощущая ее тонко и своеобразно.

Доказательством этого могут служить также и доминирующие реакции на слово *толерантность*, представленные информантами: терпимость (26), уважение (18), взаимопонимание (15), понимание (13). Кроме того, в списке активных словоупотреблений нами зафиксированы «лояльность» (5), «сдержанность» (5), «демократичность» (4), «доброжелательность» (4), «согласие» (4), «солидарность» (4), «спокойствие» (4). Можно сделать вывод, что полученные реакции четко делят ассоциативное поле концепта на две зоны: ядерную и периферийную.

В ядерной зоне фундаментальными понятиями *толерантности* являются «терпимость», «уважение» и «взаимопонимание». Мы обратили внимание на то, что, кроме слов, уже представленных нами, к ядерной зоне относятся также реакции с первым компонентом *взаимокомпозиции* *взаимодействие*, *взаимозависимость*, *взаимосвязь*, *взаимопроникновение*, *взаимопомощь*. Поэтому можно сделать вывод о том, что интегральный компонент значения слова *толерантность* – это *взаимоотношение* между субъектами. Любопытно, что в ассоциатах «взаимопонимание» (15) и «понимание» (13) доминирующим является не «терпимость», как это выделяется во многих лексикографических источниках, а «понимание».

Интересное наблюдение сделано нами по возрастной парадигме: 75% реципиентов старше 30 лет дали реакции «взаимопонимание» и «понимание». Студенты же понимали *толерантность* не как взаимоотношение между людьми, а как явление и/или результат понимания субъектом объекта. Поэтому в данной возрастной группе реакция «взаимопонимание» представлена лишь у 16% информантов.

Итак, на наш взгляд, восприятие понятия *толерантность* зависит как от возрастных, так и от социальных различий, что потенциально предполагает развитие семантической структуры слова: семы «терпимость», «понимание», «уважение» являются эксплицитными, а «взаимопонимание», «взаимоуважение» – имплицитными.

В периферийной зоне находят свое отражение положительные личностные (сдержанность, доброжелательность) и социальные качества (демократичность, солидарность), которые связаны с концептом *толерантность*. Из общего количества реакций (218) было выделено 87%

(190) определений с положительной оценкой: выдержка, воспитанность, объективность и др.; 10% (22) нейтральных ассоциаций: общество, участие, общая концепция и др.; 3% (6) определений с отрицательной оценкой: кризис, раболепие, симулянт и др. Это позволяет рассматривать категорию *толерантность* как важный этический принцип и идеал современного общества. Информанты четко определили, с какими социальными, коммуникативными ситуациями связаны данные качества, и положительно оценили эти характеристики: «возможность и способность воспринимать и уважать чужие взгляды, мнения, терпимое отношение к чужой культуре», «особая характеристика взаимоотношений людей, этносов, наций, определяющая их терпимость и уважение, стремление к взаимопониманию и сотрудничеству между различными сторонами конфликта либо жизненного процесса», «одна из основных особенностей демократии, лояльное отношение одних групп (социальных, в меньшей степени – национальных, этнических, религиозных) к другим».

Выводы.

1. Современное исследование концептов должно проводиться с учетом комплексного подхода, с использованием основных научных методов когнитивных исследований.

2. Место имени-концепта в общей системе культурных и политических концептов позволяют определить лексикографическое описание слова, выявление его денотативных и коннотативных компонентов, установление концептуальных признаков, отражающих ценностное содержание слова.

3. Концепт *толерантность* в языковом сознании современников рассматривается как ценное качество и умение найти в коммуникации важный этический, социальный, политический путь решения конфликтов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Романенко Л. М. Лики российской толерантности. Размышления участницы симпозиума / Л. М. Романенко // Полис. – 2002. – № 6. – С. 175–180.
2. Дробижина Л. М. Социальные проблемы межнациональных отношений в постсоветской России. – М., 2003. – 305 с.
3. Ильинская С. Г. Терпимость и политическое насилие / С. Г. Ильинская // Полис. – 2004. – № 3. – С. 122–126.
4. Долгова И. А. Лингвокультурный концепт «толерантность» / И. А. Долгова // Проблемы лингвокультурологии и теории дискурса : сб. науч. тр. / под ред. В. И. Карасика, Н. А. Красавского. – Волгоград : Перемена, 2003. – С. 61–64.
5. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. – М. : Наука, 1992. – 176 с.

6. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – 314 с.
7. Воронова Т. А. Концепт «толерантность» в русском сознании [Электронный ресурс] / Т. А. Воронова, И. А. Стернин. – Режим доступа : <http://tp11999.narod.ru/WebStud1/SbornikSt1-1.htm>.
8. Политология : энциклопедический словарь / общ. ред. и сост. : Ю. И. Аверьянов. – М. : Изд-во Московского коммерческого университета, 1993. – 431 с.
9. Российский энциклопедический словарь : в 2 кн. / гл. ред. : А. М. Прохоров. – Т. 2. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – 2044 с.
10. Купина Н. А. Идеологическая толерантность / Н. А. Купина // Лингвокультурологические проблемы толерантности : тезисы докладов международной конференции. – Екатеринбург, 2001. – С. 45–48.
11. Михайлова О. А. Толерантность и терпимость : взгляд лингвиста / О. А. Михайлова // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – Екатеринбург, 2003. – С. 99–111.
12. Хокинс Дж. М. Новый словарь английского языка Oxford / Дж. М. Хокинс, Э. Делаханты. – М. : ООО «Астрель» : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 480 с.
13. Новый китайский лексический словарь. – Bei jing: «Shang wu», 2000. – 1321 с.
14. Сидихменов В. Я. Китай: страницы прошлого / В. Я. Сидихменов. – Смоленск : Русич, 2003. – 464 с.
15. Kong qiu. Lun yu. – Bei fang fu nu e tong chu ban she, 1999. – 320 y.
16. Красухин К. Г. «Золотое правило» этики: от Конфуция до Канта / К. Г. Красухин // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура / отв. ред. Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 564–575.
17. Da xue. Zhong yong. – Shen yang: Liao ning min zu chu ban she, 2001. – 142 y.
18. Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка / под ред. докт. филол. наук Н. Ф. Татьянченко. – М. : Альта-Пресс, 2005 – 1216 с.
19. Словарь современных понятий и терминов / авт. : Н. Т. Бунимович, Г. Г. Жаркова, Т. М. Корнилова и др. ; сост., общ. ред. В. А. Макаренко. – М. : Республика, 2002. – 527 с.
20. Бессонова Л. Е. Лексикографическое описание политических концептов / Л. Е. Бессонова // Культура народов Причерноморья. – Т. 3. – № 60. – Симферополь, 2005. – С. 49–54.
21. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность / И. В. Арнольд / научн. ред. Л. Е. Бухаркин. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1999. – 444 с.
22. Уфимцева Н. В. Сопоставительное исследование языкового сознания славян / Н. В. Уфимцева // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 65–71.
23. Бессонова Л. Е. Лексическая репрезентация концепта образование (по материалам ассоциативного эксперимента) / Л. Е. Бессонова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Т. 18 (57).– № 2 : Филология. – Симферополь, 2005. – С. 168–173.

УДК 81'37

Жуйкова М. В.

НОМІНАЦІЯ В КОНТЕКСТІ МОВНОГО АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ

Статтю присвячено розгляду типів та принципів номінації, в яких найяскравіше відбито мовний антропоцентризм. Крім традиційних номінативних типів, проаналізовано ідеологічну та міфологічну номінацію.

Ключові слова: номінація, антропоцентризм, номінат, номінант, номінативна ознака, принцип номінації.

Статья посвящена рассмотрению типов и принципов номинации, в которых наиболее ярко отражен языковой антропоцентризм. Кроме традиционных номинативных типов, проанализована идеологическая и мифологическая номинации.

Ключевые слова: номинация, антропоцентризм, номинат, номинант, номинативный признак, принцип номинации.

The article is devoted to the study of nomination types and principles that reflect language anthropocentrism most vividly. Besides the traditional nominative types, ideological and morphological types of nomination are also analyzed.

Key words: nomination, anthropocentrism, nominator, nominee, nominative feature, the principle of nomination.

Постановка проблеми. Жодна мова, що розвивається, не може обійтися без поповнення свого лексичного та фразеологічного складу. Вагомим чинником розширення лексики, поряд з запозиченнями, є номінативні процеси.

Номінація, як відомо, полягає в утворенні нових мовних одиниць, що служать для називання й вищленювання реалій дійсності та формування відповідних понять про них, у формі слів, словосполучень, фразеологізмів та речень. У широ-

кому розумінні явище номінації можна розглядати як позначення всього, що відбивається в людській свідомості та пізнається людиною, всього реального та мислимого: предметів, осіб, дій, якостей, відношень, подій тощо. Теорія номінації пов'язана передусім із з'ясуванням того, яким чином виникають найменування, як вони закріплюються за різними фрагментами об'єктивної реальності, які мовні засоби при цьому використовуються, як відбувається складний процес співвіднесення найменування та поняття (сигніфікату). На процеси номінації впливають як внутрішньомовні, так і екстралінгвальні чинники, серед останніх передусім слід назвати свідомість носіїв мови, в межах якої здійснюється аналіз об'єктів номінації та відбір мотиваційних ознак. В останні десятиліття у вивченні процесів номінації виділився напрямок, який розглядає ці явища в історичному, культурному та національному аспектах.

Огляд літератури. Термін «номінація» означає не лише процес творення мовних одиниць, а й самі мовні одиниці, що виконують номінативні функції. На сьогодні в лінгвістиці існує добре розроблена теорія номінації, в якій враховано різні аспекти цього складного явища (див. праці О. Л. Березович, О. А. Бузова, В. Г. Гака, О. Й. Блінової, Г. В. Колшанського, О. С. Кубрякової, А. М. Нелюби, В. В. Жайворонка, А. Ф. Журавльова, М. Е. Рут, О. О. Тараненка, В. М. Телія, В. І. Шадріна).

Як зауважує Н. Бугорська, поняття «антропоцентризм» в сучасних лінгвістичних дослідженнях, тлумачиться дуже широко і часто нечітко, з ним пов'язані терміни «антропоцентрична лінгвістика», «антропологічна лінгвістика», «антропний принцип у лінгвістиці», «людський чинник у мові». Стосовно мови термін «антропоцентризм» вживається у трьох різних сенсах. По-перше, це іманентна властивість мови відбивати у своїх одиницях людську свідомість та здобутки процесу пізнання (в такому розумінні антропоцентризм дорівнює антропоморфізму), по-друге, це методологічна основа дослідження мови – кут зору, аспект, в якому вивчаються мовні явища (інтуїтивізм), по-третє, це «методологічний пошук, пов'язаний з доланням філософського позитивізму в мовознавстві», що виявляється в гуманізації лінгвістичного опису [1].

Мета статті полягає у виявленні та описі ролі антропоцентризму в процесах номінації.

Виклад основного матеріалу. Антропоцентризм декларує центральну роль людини у всіх лінгвальних проявах: будь-які мовні явища розглядаються як об'єкти, створені людиною і для людини. У сучасній лінгвістиці принцип антропоцентризму протиставлений структуралістсь-

кому (дескриптивному) підходу до мови, в якому ігнорувалася як мовленнєва особистість, так і мовленнєва діяльність. Як слушно зауважує І. О. Голубовська, «формулювання принципів антропоцентричності та антропоморфності мови визначило не лише новий аспект лінгвістичних пошуків, а й привело до нового розуміння і трактування таких традиційних лінгвістичних понять, як знак, значення» [2, с. 5]. Цінність антропоцентричного підходу полягає в тому, що він служить методологічною основою для об'єднання лінгвістики з комплексом суміжних гуманітарних наук (соціологією, психологією, культурологією).

Важливо з'ясувати, як пов'язані між собою поняття антропоцентризму та принципи мовної номінації. Як відомо, у центрі теорії номінації стоять проблеми вибору мовних засобів для позначення того чи того явища або поняття, проблеми співвідношення різних способів номінації, питання суб'єктивного та об'єктивного в мові. Загальна номінативна модель, розроблена В. Г. Гаком, складається з чотирьох компонентів. Це позамовний об'єкт (номінат) і сам мовний знак, а крім того, особа, яка дає номінацію (номінант), а також «споживач» мовного знака – адресат номінації. У цій моделі відбиті соціальний чинник (відношення номінанта й адресата), суб'єктивний чинник (відношення номінанта й номіната), відношення адресата до номіната (мається на увазі – що саме останній знає про певне явище дійсності) [3, с. 241].

Центральним компонентом моделі і, відповідно, основною ланкою в процесі номінації дослідники вважають об'єкт номінації, оскільки без потреби номінувати якийсь об'єкт дійсності номінант не здійснив би й самого номінативного акту. Тому дуже важливою є класифікація типів номінації на основі мотиваційних ознак номіната. У таких класифікаціях враховані певні об'єктивні ознаки (форма, колір, структура, розташування в просторі, типове місцезнаходження, темпоральні ознаки, призначення чи функція, устрій, характер застосування і под.). Характерними проявами номінації, в яких враховуються об'єктивні ознаки номіната, є народнонаменклатурні назви рослин. При цьому в основу номінації може бути покладено різні параметри.

Найчастіше це форма, зовнішній вигляд квітки чи всієї рослини: укр. *дзвіночки*, рос. *колокольчик* (пор. англ. назву тої ж рослини *сир*, буквально «чашка»); оскільки примули подібні на зв'язку ключів, у російській мові вони отримали назву *ключики*, а в білоруській – *ключькі святого Пётра і Паўла*. Рослини з квітами закритої форми часто порівнюються із взуттям: укр. *зозулинні черевички*, рос. *Венерин башимачок*. Народні

назви звіробою (рос. *крававник*, укр. *крівця*, білор. *заячча кроў*) зумовлені зовнішнім виглядом листя, адже листя деяких видів покриті червоними плямками, а крім того, настій трави має червоний колір, як і сік розтертих пелюсток.

В основу номінації рослини може лягати локативна ознака – місце, де рослина росте. Наприклад, якщо рослини поширені в мокрих, заболочених місцях, вони отримують назви на кшталт рос. *мокруша*, укр. *болотне зілле*, *калюжниця*, сербохорв. *калјуџница*, *поводница* ‘жовтець’.

Рослини можуть бути названі у відповідності до того часу чи події, які збігаються з їх появою чи цвітінням. Наприклад, кульбаба, що квітне раною весною, коли виводяться гусенята, у сербів має назву *гушчије цвеће* (‘гусячі квіти’). Укр. назва *петрові батоги* ‘цикорій’ пов’язана з тим, що ця рослина починає квітнути переважно з дня Петра і Павла, а народні назви звіробою зумовлені збігом початку масового цвітіння із святом Івана Купала (рос. *святоивановская трава*, укр. *іванок*, білор. *сьвятаянкі*). Темпоральна ознака – час появи квітів – стала основою розмовних номінацій популярної домашньої рослини зігокактуса, яка розквітає взимку: укр. *різдвяник*, рос. *декабрист*.

Разом з тим у номінації рослин чітко проявляється вплив людського чинника. Подекуди рослини отримують назву за специфікою свого застосування, впливу на людину, лікарської роллю. Так, назва *очанка* пов’язана з тим, що ця рослина використовується при лікуванні очей, трава *кровохлѣбка* має властивість зупиняти кров. Назву *сон-трава* мають в різних діалектах російської мови такі різні рослини, як красавка (*Atropa belladonna*), інакше *сонная одурь*, блекота чорна (*Hyoscyamus niger*), а також *Anemone pulsatilla* та *Viscaria vulgaris*. Було підмічено, що сік, відвар чи навіть запах цих рослин може затемнювати свідомість людини, викликати стан запаморочення.

Інколи підстави номінації бувають настільки неочікуваними, що їх надзвичайно важко вкласти у готові схеми. Яскравим прикладом є латинська номінація красавки *Atropa belladonna*, яку дав рослині Карл Лінней. Друга частина назви в перекладі з італійської означає ‘прекрасна дама’. Вибір такого несподіваного найменування пояснюється тим, що європейські жінки від часів Давнього Риму капали в очі сік цієї рослини. Сік містить алкалоїд атропін, здатний блокувати рух м’язів, що звужують зіниці. Внаслідок потрапляння атропіну в очі вони видаються великими і блискучими. Крім того, соком ягід беладонни жінки натирали щоки, від чого ті ставали рожевими. Таким чином, назва рослини опосередковано вказує на культурне застосування її властивостей в дуже специфічних ситуаціях.

Складні номінативні моделі представлено також в народній ігровій термінології, у способах номінації як ігор в цілому, так і окремих сюжетних частин, локусів, учасників, ігрових предметів тощо. Цим питанням спеціально присвячені праці російської дослідниці М. А. Ключевої. Вона пропонує розрізняти назви-терміни та назви-цитати. Перша група найменування ігор мотивується назвою певних ігрових реалій (учасників гри, ігрових ситуацій, характеру рухів, локусів, ігрових предметів тощо). До другої групи належать номінації на кшталт рос. *Клѣк!* *Купи бычка*, *Дети*, *каша*, *Кысь-брысь-мяу*, *Ключик-ключик*, *отпирайся вдруг*, *Лиса*, *в норку!*, *Земля горит!* *Чур на дереве*, *У медведя на бору грибы-ягоды беру*, *Роза*, *мимоза*, *мак*, *табак* та ін. [4]. В межах народної ігрової термінології серед назв-цитат можуть бути виявлені номінативні одиниці різної формальної структури: від однослівних (*трубочки*, *дрибушечки*) до закінчених синтаксичних конструкцій, часто ускладнених звертанням. У мовленні номінації-цитати характеризуються синтаксичною цілісністю та семантичною нерозкладністю, що зближає їх з одиницями фразеологічного рівня. Якщо перша група ігрових номінацій (номінації-терміни) вкладається в описані в науковій літературі номінативні типи, то другий прийом – називання гри за певною цитатою з її вербального супроводу, слід розглядати як такий, аналіз якого тільки розпочинається.

Принцип антропоцентризму, характерний для номінативних процесів, яскраво проявляється й у тих актах називання, в яких враховуються інтереси, потреби та знання адресата номінації [5, с. 15]. Так, «чинник адресата» яскраво відбивається у різноманітних власних назвах торгових марок, видів товарів, розважальних закладів (клубів, кафе, казино, ігрових центрів і под.). У таких номінаціях актуалізуються ті позитивні ознаки, які, на думку номінантів, мають привабити відвідувачів чи споживачів (пор. сучасні українські назви: нічний клуб «*Сьоме небо*», горілка «*Будьмо*», торгові марки харчових продуктів «*Чемпіон*», «*Чудо*», «*Наминайко*», «*Хочу це*», «*Хім-продукт*»).

Характерно, що в актах номінації можуть використовуватися не лише мовні одиниці з позитивними конотаціями, а й такі, що мають виразну «не-нейтральну» оцінку та спрямованість, а також виявляють семантичну неадекватність ознакам номіната. З їх допомогою номінант прагне виділити об’єкт номінації серед інших подібних, привернути до нього увагу, інколи навіть епатувати адресата (пор. назви сучасних російських рок-груп «*Ногу свело*», «*Крематорий*», «*Пойманные Муравьеды*», «*Звери*», «*Парази*

ты», «Поющие тусы»). Отже, йдеться про свідомий вибір форми найменування, орієнтований на певні соціальні, вікові чи «смакові» параметри адресата.

Наведімо ще один яскравий випадок номінації, в якому відбитий саме чинник адресата. У сумновідомому радянському таборі на Соловках (групі островів у Білому морі), так званому СЛОНі, у 20-х роках, коли ще панував відносний лібералізм, заслані туди художники, письменники, актори намагалися себе реалізувати через творчість. У таборі був організований професійний театр. Постало питання щодо його назви. Зачитуємо фрагмент з книги письменника Бориса Ширяєва «Неугасимая лампада», учасника тих подій, де відтворюється процедура номінації театру.

– А как окрестим это дело? Название очень важно: попадем в тон начальству – разрешат, промахнемся – могила и черный гроб.

– **Организация пролетарских...**

– **К чорту пролетарских!**

– **Цех...**

– **К дьяволам все цехи! Ты еще скажи худ-
раб-сила! Идиот!**

– **ХЛАМ!** – неожиданно выпалил нескладный, длинный, как жердь, и вечно попадающий в нелепые положения поэт Борис Емельянов, ... – **ХЛАМ,** – уныло, но твердо повторил он.

– Ты, что, окончательно сдурел? – уставил-
ся на него Мишка Егоров.

– Ты дурак, а не я, – спокойно и так же уныло отозвался Емельянов, – **художники, литераторы, актеры, музыканты;** начальные буквы х, л, а, м. То есть, **ХЛАМ.**

Все застыли, как в финале «Ревизора».

– В точку! – завопил первым Мишка. – **Что надо! Под таким названием не артистическую, а контрреволюционную организацию можно ... провести! Ее двусмысленность всем понравится! Конечно – ХЛАМ – и никаких гаек!**

Очевидно, що основним адресатом потрібної номінації було начальство табору, саме йому і мала сподобатися ця назва з виразними негативними конотаціями зневажливості, презирства. З іншого боку, для об'єкта номінації її зневажливості не відіграла суттєвої ролі, оскільки номінація **ХЛАМ** розшифровувалася як аббревіатура, що і створювало ефект двозначності.

Останніми роками в теорії номінації з'явилися нові підходи, які розвивають ідею «номінативного антропоцентризму». Зокрема, О. Л. Березович наголошує на необхідності розрізняти не лише типи, а й принципи номінації [6, с. 41]. На її думку, поняття принципів номінації необхідне для того, щоб врахувати загальний напрямок номінаційної діяльності, пріоритетні настанови номінанта. Дослідниця вказує два основ-

них типи настанов: предмет називають за його реальними властивостями або ж акцентують в імені якісь ідеологеми, що не мають стосунку до ознак предмета номінації, проте важливі в плані впливу на адресата. Серед ідеологічних номінацій показовими є назви радянських колгоспів на кшталт «*Червоний шлях*», «*Червоний партизан*», «*Прапор Леніна*», «*Рекорд*», «*Новий труд*», «*Зоря комунізму*» і под., поширені на більшості території Радянського Союзу.

Наведімо цікавий фрагмент із краєзнавчих матеріалів, що стосуються ситуації у Тверській області початку 30-х р. ХХ ст.: «*Чудом попали в мои руки начальные штрихи колхозной жизни. Явились названия колхозов, сохранившиеся в памяти истинных старожилов. Названия, озвученные пафосом времени и революционной романтикой. В Куньевском сельсовете – это "Морьяк", "Красноармеец", "Красная Звезда". В Кочутском – "Красный Липовец", "Красная Кочута", "Красный флаг", "Герой". В Конищевском – "ОГПУ", "Рассвет", "Победа". В Пестряковском – "Первая борозда", "Красный борец", "Большевик". В Серезинском – "Новый строй", "Дружная деревня", "Красное Тяполово", "Вперед к социализму"...» [7].*

Розвиваючи далі теорію номінації, О. Л. Березович пропонує розрізняти номінації за так званими когнітивними настановами. Під останніми дослідниця розуміє опозицію онтологічного («емпіричного»), тобто пов'язаного з пізнанням предмета через чуттєвий досвід) та міфологічного підходів до номінації [6, с. 41]. Емпіричні номінації базуються на сфері чуттєвого досвіду, вони раціональні і відбивають ту чи іншу ознаку пізнаного об'єкта чи явища, пор., наприклад, українські назви комах *жук-олень*, *рогач*, *коник*, *бабка*, народні назви хвороб та їх симптомів: *краснуха*, *жовтяниця*, *різачка*, *ломота*, *трясовиця*, *колька*.

Міфологічні номінації засновані на різноманітних міфологічних сюжетах, архаїчних уявленнях про світ, віруваннях, магічних практиках. Міфологічний підхід до номінації може виявлятися на рівні як окремої лексеми, так і великих тематичних груп лексики та фразеології. Зокрема, висока міра міфологізму притаманна номінаціям східнослов'янських демонологічних персонажів. Важливу роль цей принцип відіграв в архаїчних актах номінації багатьох рослин, комах та хвороб, оскільки їх денотати були «вписані» у певні міфологічні сюжети. Пор. укр. номінацію комах *сонечко* та її рос. відповідник *божья коровка*, які відсилають до сюжету основного індоєвропейського міфу [8, с. 242]. Назви фіалки триколірної – укр. *братки*, рос. *Иван-да-Марья*, *брат-сестра* – зумовлені поширеною

легендою про брата та сестру, які повинчалися, не впізнавши один одного після довгої розлуки, а дізнавшись про своє рідство, перетворилися на квітку.

Міфологічний принцип покладено в основу народних назв багатьох хвороб, оскільки носії традиційної свідомості пов'язують виникнення останніх із впливом нечистої сили на організм людини чи тварини. Пор. назви хвороб укр. *пропасниця, соняшниця, гостець, собаче вим'я, грудна жаба, пристріт, гризь (грижа)*, рос. *антонов огонь, подвей, лихорадка, кумоха, тётка*, білор. *валасень, огнык, падзіў, шарсцінка*, які мають складне міфологічне підґрунтя і можуть бути прояснені лише через низку народних уявлень, вірувань, через обряди, лікувальну магію тощо. Наприклад, виникнення хвороб з яскраво вираженими симптомами (висока температура, корчі, висипка, запаморочення), пов'язувалося з негативним впливом на людину вітру чи вихору як втілення нечистої сили, що і відбито в народних назвах: укр. *підвій*, білор. *падвей, навей, віхар, наветрыё, ветранка* 'хвароба, яка буває тады, калі вецер падхопіць чалавека або падляціць пад яго' [9, с. 268]. Назва стенокардії *грудна (грудная) жаба* зумовлена тим, що, згідно з народними віруваннями, жаба може влізати до рота людини, рости в животі і тим спричиняти різні хвороби. Таким чином, врахування міфологічного принципу дозволяє розширити коло світоглядних сфер, які служать основою для вибору номінативних ознак.

Висновки. Номінативні процеси нерозривно пов'язані з первинним пізнанням, категоризацією та концептуалізацією світу, в якому живе людина. І в актах номінації, і в результатах номінативної діяльності яскраво відбивається мовний антропоцентризм, який вводить у мову чинник «людини культурної». Вона не лише сприймає світ, а й оцінює та пояснює його, приміряючи та пристосовуючи всі екстралінгвальні явища до своїх розмірів, смаків, потреб, світоглядних

настанов. Антропоцентризм може проявлятися в різних формах: від свідомого відбору номінативних ознак (чому обов'язково передують складні ментальні процеси) до урахування когнітивних, ідеологічних та інших підходів при називанні того чи іншого об'єкта дійсності.

Перспективи подальших досліджень, на нашу думку, пов'язані з поглибленим вивченням зв'язків між антропоцентризмом та номінативною діяльністю носіїв мови як в синхронії, так і в діахронії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бугорская Н. В. Антропоцентризм как категория современного языкознания [Електронний ресурс] / Н. В. Бугорская. – Режим доступу : <http://www.psycholing.narod.ru/bugorsk-1.htm>.
2. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира : монография / И. А. Голубовская. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 293 с.
3. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
4. Ключева М. А. Народные подвижные детские игры: к проблеме изучения народной терминологии [Електронний ресурс] / М. А. Ключева. – Режим доступу : http://www.ruthenia.ru/folklore/ls04_bolshakova1.htm.
5. Рут М. Э. Образная номинация в русском языке / Мария Эдуардовна Рут. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 1992. – 148 с.
6. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура : этнолингвистические исследования / Е. Л. Березович. – М. : Индрик, 2007. – 600 с.
7. Попов Ю. Г. Плоскошь. Бончарово. Князьи села... Путешествия краеведа по населенным пунктам Плоскошского сельского административного округа Тверской области [Електронний ресурс] / Ю. Г. Попов. – Режим доступу : http://torcbs.tverlib.ru/kr_izd_01_10.htm.
8. Судник Т. М. К реконструкции одного мифологического текста в балто-балканской перспективе / Т. М. Судник, Т. В. Цивьян // Структура текста. – М. : Наука, 1980. – С. 240–285.
9. Валодзіна Т. Цела чалавека: слова, міф, рытуал / Тацяна Валодзіна. – Мінск : Тэхналогія, 2009. – 424 с.

УДК 802.0–73

Петрова Л.А.

ЭСТЕТИЧЕСКАЯ МОДАЛЬНОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ ПИСАТЕЛЕЙ-САТИРИКОВ НАЧАЛА XX ВЕКА

У статті розглядається проблема естетичної організації художньої мови. Аналізуються принципи вербалізації в російському сатиричному нарративі початку XX століття естетичного відношення авторів до подій, що відбуваються навколо.

Ключові слова: лінгвокультурологічний код, художня мова, естетика, образність.

В статье рассматривается проблема эстетической организации художественной речи. Анализируются принципы вербализации эстетического отношения авторов к происходящим событиям в русском сатирическом нарративе начала XX века.

Ключевые слова: лингвокультурологический код, художественная речь, эстетика, образность.

The article is devoted to the problem of aesthetic organization of artistic speech. The principles of verbalization of aesthetic author's relation to events, what are going in Russian, are analyzed. The material of research is the satiric narrative of the began of XX ages.

Key words: artistic speech, aesthetics, vividness.

Постановка проблемы. Проблема эстетической категоризации мира связана с представлением о том, что на определенном этапе познания действительности система мышления и система языка рассматриваются как два взаимно предполагающих и дополняющих друг друга кода. Под кодом обычно понимается способ обработки, передачи и хранения информации при помощи некоторой системы элементов и правил их комбинации. Исследователи отмечают, что «дослідження художнього дискурсу виявляє тяжіння, «прихильність» письменника високого рівня до тих чи тих концептуальних позицій. У таких концептах концентровано передається духовне кредо, її ідейний стрижень його творчості, визначальні вихідні принципи» [1, с. 25]. В связи с этим возникает проблема определения языковых механизмов, связанных с эстетической интерпретацией картины мира и направленных на дешифровку вербально зафиксированных эстетических смыслов, кумулированных в художественном тексте.

Анализ литературы. Исследование художественной речи стало одним из приоритетных направлений в современной лингвистике. Большое внимание уделяется риторическим и герменевтическим аспектам текстопроизводства и текстовосприятия (более подробно об этом см. [2; 3]), истории изучения художественного текста как объекта лингвистических исследований [4], особое место отводится анализу ценностных феноменов в семантике художественной речи [5].

Цель предлагаемой статьи – выявить языковые принципы эстетического воплощения реальных фактов в художественной речи писателей-сатириков начала XX века.

Изложение основного материала. Механизм отражения эстетических объектов, по мнению В. А. Масловой, предполагает три блока. Первый блок включает процессы, происходящие на операционном уровне. Эстетическая информация подвергается более углубленной переработке через восприятие, память, воображение и мышление. Второй блок – группа психических свойств личности, в которых выражается эстетическое отношение человека к действительности и аккумулируются результаты эстетического освоения мира. Третий блок – эстетический опыт. Сюда входят как общеэстетические, так и художественные знания (на образном и поня-

тийном уровнях), умения, навыки, а также своеобразный эмоциональный и эстетический фонд, который образуют повторяющиеся при восприятии текстов чувства и эмоции. Таким образом, эстетическое содержание художественного текста «не воспринимается реципиентом непосредственно, а воссоздается им, извлекается из знаков, воспринятых на первом и втором уровнях» [6, с. 22].

Многие исследователи не раз подчеркивали контрастность, раздвоенность художественного мира писателей и поэтов. Поэтому нередко антитеза определяет языковые принципы эстетической категоризации в художественной картине мира начала XX века. Одним из способов реализации антитезы является нарушение кодифицированного употребления языковых единиц. Рассмотрим употребление глагола **веселиться** «весело, радостно, беззаботно проводить время» в следующем примере: *Но больше всех **веселился** Мясорыбов. Он сидел в своей ложе, повернувшись спиной к залу, и даже заткнул уши. Изредка осторожно оборачивался, смотрел, где факир, и, увидя его, весь содрогался и прятался снова* [Тэффи, Факир]. В данном случае последующий контекст нейтрализует ядерные компоненты 'радостно', 'беззаботно' в семантике глагольной единицы, наводя семы 'страшно', 'боязливо' (содрогался, прятался), 'осторожно' (осторожно оборачивался), 'неприятно' (сидел, повернувшись спиной). В результате лексема **веселиться** приобретает коннотативный оттенок ироничности, что придает всей сцене комический характер.

Стереотипное употребление лексических единиц разрушается не только путем аномальной сочетаемости, но и через авторский метакомментарий. Ср.: *Зашла я как-то к добрым знакомым на огонек. Застала всю семью за столом, очевидно, только что позавтракали. (Употребила здесь выражение «огонек», потому что давно поняла, что это значит просто без приглашения, и «на огонек» можно зайти и в десять часов утра, и ночью, когда все лампы погашены)* [Тэффи, Арабские сказки]. Эстетическая маркированность устойчивого сочетания **на огонек** «мимоходом (зайти, вернуться к кому-либо)» возникает в результате описания экстралингвистических наблюдений. Комментируя изменение этической нормы в ре-

альной жизни, автор таким образом трансформирует семантику фраземы.

Как разновидность авторских комментариев можно рассматривать авторские ремарки, которые также вербализуют эстетическую модальность художественной речи. Например, в рассказе «Гильотина» Н. А. Тэффи использует гиперболический прием отражения реальной жизни: *Теперь не то. Теперь гильотина поставлена на фабричное дело. Работают на ней рабочие, и все ясно и просто.*

А все эти буржуазные претензии придать делу торжественность и красоту – смешны и глупы.

Ах, когда же мы наконец дорастем до правильного отношения к повседневным мелочам современной жизни [Тэффи, Гильотина].

Чтобы понять тон эстетической модальности, обратимся к лингвокультурологическим сведениям. Как известно, гильотина (фр. guillotine), орудие для совершения смертной казни путем отсечения головы, была изобретена незадолго до французской революции. Казнь исполнялась долгое время только публично: в приговоре об осужденном говорилось, что ему отсекут голову на публичном месте во имя французского народа. Соблюдались и средневековые ритуалы: так, в последнее утро осужденному объявляли: «Мужайтесь (следует фамилия)! Час искупления настал», после чего спрашивали, не угодно ли ему папиросу или рюмку рома. В России казнь при помощи гильотины никогда не применялась. Однако Н. А. Тэффи переносит французские реалии на русское пространство, изображая их как обычное явление (*повседневная мелочь современной жизни*). Авторская ремарка в данном случае и выступает как инструмент экспликации эстетической модальности и активизации читательского восприятия.

Особую эстетическую значимость в сатирическом нарративе начала XX века приобретает обращение *товарищ*, принятое как выражение особого отношения между равными по положению в обществе, дружески расположенными между собой. Однако в окружении ненормативной лексики положительный коннотативный оттенок в структуре значения стирается, а сама лексема приобретает негативную окраску революционного жаргона.

Следует отметить, что семантический процесс поляризации в лексеме *товарищ* – довольно частое явление в сатирических произведениях начала XX столетия. Так, например, в рассказах М. М. Зощенко лексема употребляется с самыми разными функциональными оттенками: *Платить надо, – чуть не плача сказал племянник. – Вы, товарищ дядя, не сердитесь* [Зощен-

ко, Не надо иметь родственников]; *Трудно, товарищи, говорить по-русски!* [Зощенко, Обезьяний язык]; *А-а, говорю, товарищ, вкапался, гадюка...* [Зощенко, На живца]; *Василий Степанович Конопатов прямо в бешенство пришел. Прямо рыдает человек. – Товарищи, говорит, молочные братья! Да что ж это происходит в рабоче-крестьянском строительстве? Без машишечки, говорит, человеку пожрать не позволяют* [Зощенко, Рабочий костюм]; *Братцы, говорю, милые товарищи. Да как же, говорю, он может, подлая его личность, в такое время мужу про копилку говорить спокойным голосом* [Зощенко, Муж].

В художественной картине мира употребление данной лексемы не ограничивается функцией обращения, а нередко переходит в разряд оценочных единиц, имеющих широкий коннотативный фон. Например: *Оно, конечно, всем окружающим я дал номера с просьбой звонить. Но, между прочим, все оказались беспартийные товарищи и к телефону мало прикасаются* [Зощенко, Телефон]. Как известно, в первые годы советской власти не было свободного доступа к телефонной связи. Такой привилегией в основном пользовались партийные работники. Поэтому словосочетание *беспартийные товарищи* передает оценочную характеристику сожаления и недоумения.

Актуален в данном случае и такой пример: *Недавно один уважаемый товарищ, Кульков Федор Алексеевич, изобрел способ против бюрократизма. Вот государственная башка-то!* [Зощенко, Качество продукции]. Прилагательное *уважаемый* «достойный почтения, признания каких-л. заслуг, достоинств» дублирует сему '*особое отношение*', присутствующую в семной структуре лексемы *товарищ*, приводя к имплицитному плеоназму и создавая эффект сарказма. В связи с этим оценочная информация объективируется в семантике просторечной единицы *башка*, которая, по мнению автора, передает больше экспрессии, с одной стороны, а следовательно, имеет большую силу воздействия, – с другой.

Эстетическую модальность художественной речи вербализуют тематические разряды слов. Одна из ментальных изоглосс, представляющая социальные преобразования в послереволюционной, новой России начала XX века, выражена метафорой несущегося вперед поезда. Поэтому описываемые события часто происходят в поезде или на вокзале. Метафорический образ поезда обуславливает и другие авторские новообразования. Например, в сатирических произведениях П. Романова частотными оказались слова, объединенные в тематическую группу «Желез-

ная дорога»: вокзал, поезд, вагон, зал ожидания, пассажиры. Их употребление в идиостиле писателя передает оценочную коннотацию в художественном образе России 20–30-х годов XX века. Несущийся без остановок поезд, вокзальная суматоха, неразбериха и неулаженный быт пассажиров символизируют страну после революционных событий. Авторские ассоциации позволили расширить парадигматические ряды за счет контекстуально значимых единиц. Одной из них является заимствованная лексема **секция**, которая в русском языке функционирует в двух значениях: «1. Отдел или подраздел учреждения, организации, общества и т. п. с определенной специализацией. *Плавательная секция.* || Одно из подразделений съезда, конференции для обсуждения специальных вопросов. 2. Часть какого-либо сооружения, устройства, состоящая в свою очередь из ряда деталей, частей; блок. *Секция жилого дома.*». В художественном тексте существительное **секция** несет идеологическую нагрузку: *Все полезли в вагон и бросились занимать места. – А думали не уедем... – Если бы в передние пробежали, ни за что бы не сели. – Там ужас что делается, – сказала позднее подошедшая дама в шубке с пушистым воротником и красным точно из бани лицом. И, шумно вдохнув воздух, села напротив женщины с корытом.*

Та посмотрела на нее и несмело обратилась: – Матушка, а что такое секция? – Секция – это... ну, как сказать? Вот, например, художественная секция, научная, – ответила дама, неопределенно пошевелив пальцами в воздухе. И обратилась к человеку с чемоданчиком: – Как ей объяснить, что такое секция?

Человек с чемоданчиком вскинул к потолку глаза и задумался. – Секция – это известный отрезок, часть, группа. Черт ее знает, как точно определить. <...> Вдруг дверь с грохотом отодвинулась. Вошел железнодорожный служащий в валенках. – Вы чего сюда забрались? – А что? – То, что идет передняя секция! Передние три вагона ушли, а вы тут, как сычи сидите. – Чтоб вас черт побрал с вашими секциями! – Недаром у меня как сердце чуяло, – сказала женщина с корытом, – у всех спрашивала, – никто не знает... На каком это языке? – Ну, теперь будешь знать, – сказал служащий, – с месяц у нас тут поездишь, всем языкам обучишься. Выметайся! [Романов, Секция]. Речь персонажей сигнализирует о функциональном противопоставлении узуального значения (художественная, научная секция; отрезок, часть, группа) контекстуальному. Объяснение, данное служащим через необычную сочетаемость (передняя секция – передние три ва-

гона), придает создавшейся ситуации оттенок карикатурности, но не вносит ясности. Автор отсылает читателя к внутренней форме слова (*На каком это языке?*). В латинском языке, откуда заимствована лексема, *sectio* – разрезание, разделение. В результате семема **секция** приобретает концептуальную значимость: страна-поезд разделена, разрезана на части, нет единства, уничтожен один из главных принципов в жизни русского народа – соборность. Эта идея усиливается номинациями, которые относятся к изображению пассажиров и отражают социальное расслоение: *дама в шубке с пушистым воротником, человек с чемоданчиком, женщина с корытом.*

Выводы. Принципы организации эстетической модальности художественной речи писателей-сатириков начала XX века базируются на использовании языковых девиаций (отклонений от нормы), нередко приводящих к абсурду. Объясняется это тем, что конфликт между нормой и отступлением от нее, лежащий в основе всего, что вызывает комический эффект, составляет и основу трагического. Взаимосвязь комического и трагического усиливает суггестивный характер художественного произведения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кононенко В. Концепти українського дискурсу / Віталій Іванович Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
2. Ким Л. Г. Вариативно-интерпретационное функционирование текста / Лидия Густовна Ким. – Томск : Изд-во Томского гос. пед. ун-та, 2009. – 312 с.
3. Макеева М. Н. Риторика художественного текста и ее герменевтические последствия : дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика» / Марина Николаевна Макеева. – Краснодар, 2000. – 436 с.
4. Филиппов К. А. Лингвистика текста. Курс лекций / Константин Анатольевич Филиппов. – СПб : Издательский Дом Санкт-Петербургского гос. ун-та, 2003. – 334 с.
5. Маринчак В. А. Интенциональное исследование ценностной семантики в художественном тексте / Виктор Андреевич Маринчак. – Харьков : Фолио, 2004. – 287 с.
6. Маслова В. А. Поэтический текст как объект филологического анализа / Валентина Аврамовна Маслова. – Минск, 1999. – 208 с.
7. Заика В. И. Очерки по теории художественной речи / Владимир Иванович Заика. – Великий Новгород : НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2006. – 407 с.
8. Шумарина М. Р. Функции метаязыковых комментариев в художественном тексте / М. Р. Шумарина // Функциональная семантика, семиотика знаковых систем и методы их изучения. II Новиковские чтения : материалы Международной научной конференции (Москва, 16–17 апреля 2009 г.). – М. : РУДН, 2009. – С. 642–646.

ПРОСТРАНСТВО В ПОЛИТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ: МОДЕЛИ СТРУКТУРИЗАЦИИ

Стаття присвячена аналізу функціонування метафоричних значень ключових одиниць в політичному дискурсі. В роботі розглянуто когнітивні моделі метафоричних процесів в політичному тексті.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний текст, ключове слово, метафора, концепт.

Статья посвящена анализу функционирования метафорических значений ключевых единиц в политическом дискурсе. В работе рассматриваются когнитивные модели метафорических процессов в политическом тексте.

Ключевые слова: политический дискурс, политический текст, ключевое слово, метафора, концепт.

The article considers the analysis of functioning of metaphorical meanings of key units in political discourse. The cognitive models of metaphorical processes in political text are examined in the article.

Key words: political discourse, political text, key word, metaphor, concept.

Постановка проблемы. В лингвистических концепциях последнего десятилетия активно обсуждаются проблемы языковой репрезентации знаний о мире и способы их выражения. Так, одной из базовых категорий, организующих языковую и концептуальную картину мира, является категория «пространство». Реализуя себя в пространстве, человек получает возможность ориентироваться в реальном мире, чувствовать себя его неотъемлемой частью. Лингвисты отмечают, что пространственные значения являются первоосновой многих языковых средств обозначения как на уровне слова, так и на уровне структуры предложения: восприятие пространства является одним из первых проявлений познания мира человеком.

Актуальность предлагаемой статьи обусловлена необходимостью описания метафорических значений ключевых единиц политического дискурса и значимостью систематизации когнитивных механизмов при структурировании метафорических полей политического дискурса. Как отмечает А. Н. Баранов, интерес к изучению политических текстов можно объяснить несколькими факторами: во-первых, внутренними потребностями лингвистической теории, которая в разные периоды истории обращалась к реальным сферам функционирования языковой системы – к речи. Во-вторых, политологическими проблемами изучения политического мышления, его связи с политическим поведением; необходимостью построения предсказывающих моделей в политологии, а также значимостью разработки методов анализа политических текстов и текстов СМИ для мониторинга различных тенденций в сфере общественного сознания. В-третьих, социальным заказом – попытками освободить политическую коммуникацию от манипуляций общественным сознанием [1, с. 245].

Анализ литературы показал, что в научных работах последних десятилетий (А. Н. Баранов, Ф. С. Бацевич, В. И. Карасик, Ю. Н. Караулов, Н. А. Купина, П. Б. Паршин, Г. Г. Почепцов, А. П. Чудинов, Е. И. Шейгал, Г. М. Яворская и др.) политический дискурс определяется как особая знаковая система, предназначенная именно для политической коммуникации с целью «выработки общественного консенсуса, принятия и обоснования политических и социально-политических решений...» [2, с. 6].

Несмотря на большое количество работ, посвященных анализу политического дискурса, ряд вопросов до сих пор остается нерешенным. Так, в современной лингвистике одной из актуальных задач при описании политического дискурса является исследование способов реализации языковых значений вторичной номинации, организующих коммуникативное единство политического текста.

В современной дискурсологии политический текст (ПТ) принято рассматривать как многовекторную структуру, представляющую собой определенную систему координат. Базовыми осями в этой системе становятся время и пространство. Как справедливо отмечает П. Серию, не существует высказывания, в котором нельзя было бы не увидеть культурную обусловленность и которое нельзя было бы тем самым связать с характеристиками, интересами, значимостями, свойственными определенному обществу или определенной социальной группе, их признающей в качестве своих [3].

Анализ показал, что категория «пространство» является основой реализации в политическом тексте ассоциативно-прагматического потенциала ключевых слов, представляющих текст на основе горизонтального (путь, дорога, тропы, тропинка, стезя, колея и др.) и вертикального

(гора, вершина, пик, пропасть, обрыв и др.) векторов. Механизмы актуализации концептуального содержания пространственных концептов в политических текстах определяются специфическими прагматическими установками языкового сознания носителя языка.

Целью настоящей статьи является описание метафорических моделей с пространственной семантикой, организующих политический дискурс. Поставленная цель определила решение следующих задач:

- установить семантические особенности лексической единицы *дорога* и ее роль в русской языковой картине мира;
- описать метафорическое значение лексемы *дорога* в политических текстах;
- раскрыть механизмы структуризации метафорического поля *дорога* с обозначением его метафорических моделей.

Материалом нашего исследования послужили украинские и российские СМИ («Московские новости» (МН), «Независимая газета» (НГ), «Аргументы и факты» (АиФ) «Зеркало недели» (ЗН), «Крымское время» (КВ), «Крымские известия» (КИ), «Первая крымская» (ПК), «День» (Д), «Новые известия» (НИ), «2000» (2000), тексты Интернет-коммуникации (официальные сайты украинских и российских политиков, политические форумы, блоги, Интернет-конференции за 2006–2010 гг.).

Изложение основного материала. При концептуальном анализе необходимо исследование не только семантических компонентов содержания слова, но и, что очень важно, его валентностного семантического потенциала. Номинативное поле концепта *дорога* объемно и обладает высокой степенью номинативной плотности, а значит, вербализация данного концепта будет представлена разнообразными парадигмами. Этот факт свидетельствует о его релевантности в языковой картине мира.

Концепты *пути, дороги*, как отмечают исследователи, представляют собой универсалии мировой культуры. Являясь важным фрагментом русской картины мира, *дорога* присутствует на различных уровнях культуры, в обрядах и ритуалах, фольклоре, высокой и церковной книжности, художественных произведениях, живописи, музыке и т. д. Изучение семантических особенностей *дороги* проводится на материале художественных текстов (Н. Д. Арутюнова, Е. В. Гусева, Л. П. Иванова, О. О. Ипполитов, Ю. М. Лотман, А. С. Пальчевская, Т. В. Радзиевская, Т. Чепелевская, О. А. Черепанова, С. М. Шакиров), рассматривается в ряде философских публикаций (Э. Блох, М. К. Мамардашвили, М. Хайдеггер), а также фольклористике.

Как показал анализ корпуса политических текстов, ключевое слово *дорога* в ПТ обычно приобретает метафорическое значение. По замечанию Н. Д. Арутюновой, «...*дорога* стремится к описанию. Ее семантика стремится к конкретизации, то есть к сужению сферы референции: имя *дорога* легко принимает дескриптивные атрибуты» [4, с. 6].

Приведенный тезис подтверждается и материалами политических текстов. Как правило, в ПТ *дорога* функционирует в атрибутивном словосочетании. Следует отметить, что в политическом тексте сочетаемостные возможности *дороги* расширяются и наряду с типичными для данной единицы атрибутивными конструкциями (большая, верная, вредная, губительная, единственная, желательная, жизненная, извилистая, короткая, крутая, легкая, открытая, скользкая, правильная, узкая, широкая и т. д. дорога – всего более 150 сочетаемостных моделей), выявляются конструкции, характерные только для данного вида текста (политическая, правительственная, стратегическая, украинская и т. д. дорога): *Предпринимательство, малый и средний бизнес остались на обочине правительственной дороги* (Нг, № 53, 16.07.2007).

По замечанию А. П. Чудинова, «метафору нередко образно представляют как зеркало, в котором вне зависимости от чьих-либо симпатий и антипатий отражается национальное сознание». Особенность политической метафоры заключается в том, что, по наблюдению исследователя, она представляет собой своего рода комплекс «зеркал», в котором «отражается ментальный мир человека и общества в целом, обыденные представления людей о понятийных сферах-источниках пополнения системы политических образов» [5, с. 8].

Как отмечают исследователи, «политической» становится любая метафора, реализующаяся в политическом дискурсе. По мнению А. Н. Баранова и Ю. Н. Караулова, политическая метафора представляет собой «речевое воздействие с целью формирования у реципиента (чаще всего – у общества) либо положительного, либо отрицательного мнения о той или иной политической единице (политике, партии, программе, мероприятии)» [6, с. 189]. По справедливому замечанию Т. Г. Скребцовой, в политической метафоре сочетаются три перспективы: когнитивная лингвистика подчеркивает связь политической метафоры с мышлением и понятийной системой человека, дискурсивный анализ рассматривает ее как орудие политики и власти, риторика акцентирует ее роль в коммуникативном воздействии. Благодаря этому политическая метафора обретает многомерность,

становясь продуктом языка, мышления, общества, культуры [7].

Описывая функции политической метафоры, И. М. Кобозева отмечает, что «благодаря своей фигуральности, небуквальности метафора выполняет прагматическую интерактивную функцию сглаживания наиболее опасных политических высказываний, затрагивающих спорные политические проблемы, минимизируя ответственность говорящего за возможную буквальную интерпретацию его слов адресатом. И, наконец, поскольку метафора в политическом дискурсе (в отличие от поэтического) всегда апеллирует к фонду общих знаний, она тем самым создает у партнеров по коммуникации общую платформу, опираясь на которую субъект речи может более успешно вносить в сознание адресата необщепринятые мнения» [8, с. 138].

В политическом тексте образ *дороги* чаще всего используется для обозначения социальных изменений: *Украина идет дорогой изменений и демократии* (2000, № 29–30, 13.07.2008). Любые изменения политической ситуации характеризуются начальной и конечной точкой, первым шагом и достижением цели. Таким образом, одним из компонентов, организующих метафорическое значение *дороги*, является семантический признак лексической единицы *шаг*, и от того, каким будет этот шаг, в каком направлении он будет сделан, зависит и выбор политической *дороги*, а значит, и тот результат, к которому придет политический деятель, партия, государство или любой другой субъект политического текста: *Киев рассматривает новое соглашение с Брюсселем как шаг на пути к политико-экономической ассоциации Украины с Евро-союзом* (2000, № 22, 30.05.2008).

Несогласованность целей и направлений в политической деятельности, отсутствие взаимопонимания и компромисса может привести к тому, что движение по политической *дороге* будет затруднено, а иногда может привести в тупик: *Политический процесс в Абхазии зашел в тупик* (АиФ-У, № 25, 18.06.2008).

Современный политический мир не простой, в нем необходимо твердо и уверенно следовать поставленной цели, чтобы «не остаться на обочине политической дороги». Контекстный анализ подтверждает, что верную *дорогу* выбрать особенно сложно, когда находишься на *распутье*: *Китай стоит сейчас на распутье. Пойдет налево – и превратится в самый мощный фактор мирового развития. Пойдет направо – спровоцирует нарастание напряженности и угрозу дестабилизации. И, наконец, третья дорога, не предусматривающая никаких кардинальных изменений политического курса, заве-*

дет в трясину социальных и политических кризисов (ЗН, № 37, 06.10.2009).

Дорога всегда предполагает движение, поэтому для субъектов политической коммуникации бездействие является нежелательным. В приведенном выше примере метафорический образ становится многоаспектным, включая в себя новые элементы структурирования понятийной сферы. Так, от выбора *дороги* зависит судьба не только того, кто ее выбирает, но и других участников совместной коммуникативной деятельности. Политическая *дорога* полна трудностей и опасностей, для преодоления которых нужны попутчики (а еще лучше – надежные партнеры): *Мы идем по дороге вперед как друзья. Но на этой дороге случаются ухабы* (АиФ, № 47, 21.11.2008).

Украинский политический дискурс отличается многополярностью и многовекторностью. Специфика его интенционального содержания находит свое отражение в моделях коммуникативных процессов. Как показывает контекстный анализ, *дороги* политических лидеров и партий не всегда совпадают. В дискурсивных практиках вербализуются прежде всего концептуальные признаки понятийного ядра лексемы *дорога* – «место» и «направление». Это представлено такими словосочетаниями, как: *мы идем разными дорогами*, *наши дороги пересекаются*, *свернуть с общей дороги* и др. Одна из особенностей политической *дороги* заключается в том, что пройти ее вместе от начала до конца очень сложно. Этот факт определяет частотность в политическом тексте метафорического предикативного центра «дороги расходятся/разошлись»: *Наши пути разошлись. Мы пойдем параллельными дорогами, и при этом будем представлять две различные политические силы* (КВ, № 222, 10.10.2008).

Изменение семантики слов проходит не только на денотативном, но и на коннотативном, прагматическом уровне, где лексемы с пространственной семантикой приобретают новые семантические признаки. Эти признаки и помогают открывать в лексических единицах метафорические значения. Столкновение политических мнений и убеждений приводит к негативной оценке современных реалий, что подтверждается доминированием лексем с негативной коннотацией. В данном исследовании выдвигается идея о моделировании языковых единиц с пространственной семантикой.

Анализ языкового материала с позиции лингвокогнитивного подхода позволяет выявить ряд метафорических моделей.

При экспликации метафорической модели *транспорт* лексемой *паровоз* в ряде текстов

проявляється іронічний характер висказування, а паровоз стає не стільки засобом переміщення, скільки поміхою, не даючою політичному суб'єкту рухатися з потрібною швидкістю в необхідному йому напрямку: *...якщо Польща і Чехія їли в Європу на сучасному тепловозі, то Україна – на паровозі першої половини ХХ століття* (НГ, № 49, 10.07.2008).

Активною є модель «Державство – це корабель/лодка». Від того, наскільки міцним і стійким буде цей корабель, залежить безпека його пасажирів: *Державство є середньою лодкою. Чим потужніше і єдиніше суспільні сили, тим стійкіше і впевненіше рухається державний корабель, обминаючи на своєму шляху всі можливі рифи і перешкоди, і тим самим зводячи на нет спробу крайніх екстремістських сил як з однієї, так і з іншої сторони розкачати державну лодку і, тим більше, спробувати її перекинути* (2000, № 27, 10.04.2008).

Концепт *дорога* може вербалізуватися лексемами метафорического простору з ключовим словом *человек*. Як частину людського організму, *дорога* представляється артерією, необхідною для життєдіяльності індивіда: *Дороги – артерії нашої економіки!* (ЗН, № 7, 24.02.2006). *Железна дорога – це кровоносна артерія, по якій рухається економіка* (НГ, № 59, 07.08.2009).

Висновки. Дослідження метафор в політическому дискусі намагає нові перспективи відкриття його когнітивних механізмів і встановлення домінуючих метафорических мо-

делей. Комплексний аналіз сучасного політического простору допомагає встановити типологію концептуальних моделей сучасного політического дискурсу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов. – М. : Изд-во Едиториал УРСС, 2001. – 360 с.
2. Баранов А. Н. Парламентские дебаты: традиции и новации / А. Н. Баранов, Е. Г. Казакевич. – М. : Знание, 1991. – 42 с.
3. Серио П. Русский язык и анализ советского политического дискурса: анализ номинализаций / П. Серио // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса : [пер. с фр. и португ.]. – М. : Прогресс, 2002. – С. 337–383.
4. Арутюнова Н. Д. Путь по дороге и бездорожью / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Языки динамического мира / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Шатуновский. – Дубна, 1999. – С. 3–17.
5. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации / А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2003. – 248 с.
6. Баранов А. Н. Русская политическая метафора (материалы к словарю) / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов. – М., 1991. – 193 с.
7. Скребцова Т. Г. Современные источники политической метафоры: три источника и три составные части [Электронный ресурс] / Т. Г. Скребцова. – Режим доступа : <http://filologija.vukhf.lt/6-11/doc/1.2%20Skrebtsova.rtf>–12.08.2008.
8. Кобозева И. М. Семантические проблемы анализа политической метафоры / И. М. Кобозева // Вестник Московского университета. – Сер. 9. Филология. – 2001. – № 6. – С. 132–149.

УДК 159.923.81; 811.111'373.611

Федонюк В. Є.

МОВНА КАРТИНА СВІТУ І ТИПОЛОГІЯ К. Г. ЮНГА

У статті аналізується сучасний стан когнітивної лінгвістики і висвітлюються окремі поняття з праць К. Г. Юнга, які мають значення для майбутнього розвитку цієї галузі лінгвістики.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, мовна картина світу.

В статті аналізується теперішнє становище когнітивної лінгвістики і трактується окремі поняття з праць К. Г. Юнга, які важливі для подальшого розвитку цієї області лінгвістики.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, языковая картина мира.

In article analyze current state of cognitive linguistics and handle separate concepts from works of C. G. Jung, which are important to subsequent development this field of linguistics.

Keywords: cognitive linguistics, concept, linguistic picture of the world.

Постановка проблеми. На рубежі ХХ–ХХІ століть в лінгвістиці знову на передній план вийшли питання про те, яким чином відображений світ в людській свідомості, яку роль у процесі відтворенні навколишнього світу відіграють ве-

рбальні засоби, що і як впливає на формування різних образів світу – загальнолюдського, національного, колективного, індивідуального, яким чином зберігаються набуті знання та чимало інших, що вже не можливо вирішити в межах од-

нієї, навіть дуже потужної науки про слово. Для відповіді на ці питання потрібні комплексні різнофахові знання і колективні зусилля вчених кількох спеціальностей. Це не можливо однак і без переосмислення на якісно вищому рівні раниш, протягом декількох сторіч зібраних знань. Адже нове – це часто не стільки старе, забуте, скільки просто неоцінене належним чином. Великий потенціал знань про людину, необхідних зараз лінгвістам, містять праці їх колег, що розробляють подібну проблематику в суміжних галузях – в філософії, історії, фізіології, психології. Дуже цінними для сучасних когнітивістів є з погляду вирішуваних проблем й спостереження над свідомістю людини, розсипані в працях психологів старої школи, до яких належить і К. Г. Юнг.

Аналіз наукової літератури показав, що поняття та концептуально-термінологічний апарат, розроблені К. Г. Юнгом в межах його аналітичної психології, досі не були об'єктом всебічного наукового осмислення під кутом їх актуальності та використання в сучасних лінгвістичних дослідженнях.

Мета дослідження – охарактеризувати сучасний стан когнітивної лінгвістики та представити поняття, розроблені К. Г. Юнгом, з погляду їх значення для подальшого розвитку цього наукового напрямку.

Виклад основного матеріалу. Сучасна славістика, як і мовознавство в цілому, переживає важливий етап свого розвитку. На зміну попередньому, пов'язаному переважно із накопиченням мовних фактів й їх лексикографічним опрацюванням та системним описом окремих слов'янських мов, прийшов новий, за влучним визначенням М. Ф. Алефіренка, «інтерпретуючий» період [1, с. 7].

За кілька останніх десятиліть ситуація в слов'янському мовознавстві кардинально змінилась. Було усвідомлено, що дані про мову – спеціально відібрані та спеціально опрацьовані – можуть та повинні використовуватись для розробки більш широкого кола проблем, які стосуються як природи людського розуму та інтелекту, так і його поведінки, що виявляє себе у всіх процесах взаємодії людини з навколишнім світом та іншими людьми. Мова почала досліджуватись не тільки як унікальний об'єкт, що розглядається ізольовано (тобто в самій собі і для себе), але й значною мірою як засіб проникнення до всіх ментальних процесів, які відбуваються в голові у людини й визначають власне її існування та функціонування в суспільстві [2, с. 9].

Постановка та розробка цих та багатьох аналогічних питань стали можливими лише при проведенні досліджень на межі кількох гумані-

тарних наук: філософії, психології, культурології, лінгвістики – в когнітивістиці, новому науковому напрямку, що досить успішно почав розвиватися останнім часом і в славістиці.

Одним з фундаментальних понять когнітивного підходу стала *картина світу*. Під нею розуміють «вихідний глобальний образ світу, який лежить в основі світосприйняття людини та репрезентує сутнісні якості світу в розумінні її носіїв і є результатом всієї духовної активності людини» [3, с. 22]. Базовим компонентом цього глобального образу світу виступає концепт, який ще не дістав остаточно чіткого та більш-менш однозначного визначення. А тому трактується по-різному – як «будь-яка дискретна змістова одиниця колективної свідомості, що відтворює предмет реального або ідеального світу, який зберігається в національній пам'яті носіїв мови у вигляді пізнаного суб'єкта» [4, с. 29]; «пучок» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, що супроводжує те чи інше слово» [5, с. 40]; певне відчуття, емоційне переживання, уможливає уявлення плавного, недискретного характеру, яке може бути зафіксоване лише за посередництва дискретної знакової системи, наприклад мовної. З огляду на відмінності в обсязі змісту концепта, які можуть бути виявлені в окремих індивідуумів, соціальних груп та етносів, деякі дослідники серед концептів виділяють національні, групові та індивідуальні [6, с. 29; 7, с. 50]. Оскільки наявність тих чи інших концептів в картині світу та їх зміст пов'язані також з історичним періодом розвитку людства, до якого вони відносяться, то можна, очевидно, говорити й про концепти, характерні для певної епохи.

Враховуючи, з одного боку, такий фактор, як участь мови в створенні картини світу, а з іншого, той факт, що за посередництва мови, як знакової системи, інтерпретується не вся картина світу, а лише її частина, в когнітивній лінгвістиці поряд із картиною світу було введено й поняття *мовна картина світу*. Під нею розуміють відтворену в мові (в її граматичних формах, лексиці та текстах) інтерпретацію дійсності, яку можна представити у вигляді комплексу суджень про світ. Усвідомлення того, що не лише «глобальний образ світу» (картина світу), але й мовна картина світу існує в кількох варіантах, спонукало мовознавців до виділення кількох її підтипів. Таким чином, поряд з інтегральною (загальною) мовною картиною світу, якою почали позначати сукупний «образ світу», виражений спільно, у сукупності всіма існуючими мовами, в когнітивній лінгвістиці появився термін *суб'єктивна мовна картина світу* на позначення образу світу, інтерпретованого в свідомості індивіда – носія певної культурно-мовної єдності.

Введення в науковий обіг та розробка цих понять в дослідженнях з мови дозволили вченим виділити й розмежувати два види впливу людини на мову – феномен первинної антропологізації мови (тобто вплив психофізіологічних та іншого роду особливостей людини на конститутивні якості мови) та феномен вторинної антропологізації (вплив на мову різних картин світу людини – релігійно-міфологічної, філософської, наукової, художньої). Одночасно було виділено ще два різновиди мовної картини світу – наукова і наївна мовна картина світу. Науковою почали називати мовну картину світу, створювану людиною в процесі наукового пізнання навколишнього світу (її зміст, відповідно, зумовлений рівнем та обсягом інтерпретованих нею наукових знань). Іншу, що формується у носіїв мови на побутовому рівні і залежить від сприйняття і розуміння ними позамовної дійсності та, очевидно, від особливостей побудови їх рідної мови, назвали наївною.

З середини 80-тих років розробка теорії мовної картини світу в славістиці рухалась переважно в напрямі її деталізації. Особливою активністю відзначалось вивчення різних моделей наукової і наївної мовної картини світу (на матеріалі слов'янських, германських та романських мов). Поряд з цим проходило дослідження інтерпретацій окремих концептів (таких як *вічне, мир, час, вогонь, вода, хліб, дія, ремесло, слово, віра, любов, радість, воля, правда, істина, знання, наука, число, рахунок, письмо, закон, цивілізація, душа, совість, мораль, гроші, страх, туга, гріх, сум, дім* тощо) в сучасних слов'янських мовах в різні періоди їх розвитку та визначення національної специфіки цих мовних картин світу.

Чимало з таких досліджень, незважаючи на деякі їх теоретичні досягнення, виявляють, однак в побудові моделей національних світів певну уразливість в достовірності представлених в них загальних висновків. Головний недолік цих праць полягає в занадто узагальненому, а відтак і великою мірою суб'єктивному інтерпретуванні мовних фактів, які неправомірно видаються за справді національні стереотипи. Спільною методологічною особливістю досліджень цього типу є глобальність висновків, побудованих на неадекватному зіставленні фактів різних мов або за цілковитої відсутності зіставного фону [8, с. 50]. За недотримання цього принципу в підході до розробки проблеми в науковій праці годі сподіватися на отримання достовірних результатів.

Цілком очевидно, що особливої вимогливості щодо кількості та якості зібраного і проаналізованого матеріалу, рівня критичності щодо висловлених сентенцій і обережності в предста-

вленні їх як закономірності, слід очікувати від дослідників, які з метою визначення ментально специфічного фрагменту в мовній картині світу звертаються до нерідких мов. Адже недостатнє володіння ситуативно-контекстуальними та конотативно-стилістичними деталями, як справедливо зазначив В. М. Мокієнко, може створити підґрунтя для дуже серйозних помилок. Пригадуючи як в згаданій вище статті цей відомий славіст небезпідставно висловив свій сумнів, щодо правильності віднесення таких концептів, як *доля, тоска* та *подлец*, до розряду національно маркованих суто російських, дозволю й собі не погодитись з висновками окремих українських мовознавців (переважно, колишніх фахових русистів), які, пристосовуючись до нових соціокультурних умов, серед специфічно українських концептів називають *сало, галушки* та подібне.

Певної шкоди когнітивній лінгвістиці, молодій і перспективній галузі, для якої поки що дискусійним залишається чимало важливих для її розвитку питань (про перелік концептів, критерії їх визначення та ін.), завдає й мода на безпідставне, нічим не виправдане використання її спеціальної термінології в працях з інших мовознавчих спеціальностей, підготовлених на матеріалі однієї мови. Ознайомлення з дослідженнями, де вона (когнітивна термінологія) вжита, так би мовити, за для годиться, а насправді, фактично – для формального підвищення їх наукової актуальності, засвідчує безперспективність спроб опису національно маркованої мовної картини світу на такому обмеженому матеріалі.

Ще однією важливою і досить складною, якщо виходити тільки з можливостей лінгвістики, проблемою, для дослідників мовної картини світу є вибір інструменту аналізу мовного матеріалу. Суттєву допомогу мовознавству тут може надати психологія, зокрема психологія особистості. В межах цієї науки накопичені величезні знання про психічні особливості людини – суб'єкта та носія мовної картини світу. Дуже перспективними, на нашу думку, в цьому сенсі є розробки Карла Густава Юнга.

Незважаючи на те, що в працях К. Г. Юнга мова сама по собі ніколи не ставала об'єктом окремого спеціального розгляду, чимало спостережень та зроблених на їх основі висновків вченого, зокрема в його ґрунтовному монографічному дослідженні «Психологічні типи» (1921), в статтях «Психологічна типологія» (1928), «Поняття колективного підсвідомого» (1936), «Психоаналіз» (1913) та ін., мають важливе значення для подальшого розвитку когнітивної лінгвістики і заслуговують на увагу. З огляду на це зупинимось стисло на деяких спостереженнях та думках вченого.

Досліджуючи людину, її психічну діяльність, найбільш специфічним виявом якої є її свідомість, К. Г. Юнг наблизив нас до усвідомлення природи духовної активності людини, вираженої, зокрема і в мові. Проведені ним багаторічні дослідження виявили, що в психіці будь-якої людини завжди існують два фрагменти, які суттєво, вирішальним чином впливають на спосіб інтерпретації нею світу – особисте та колективне підсвідоме.

Перший з них – особисте підсвідоме, представляє собою персональний набуток кожної людини. Він, на думку вченого, утворився в психіці людини внаслідок її особистої взаємодії зі світом, а тому, як правило, й складається переважно з раніш усвідомлених нею змістів, які з часом з його свідомості перейшли в підсвідоме [9, с. 72].

Інший фрагмент – архетипи – має, за К. Г. Юнгом, навпаки, колективну підсвідому природу, оскільки існує незалежно від раціональної мотивації свідомості окремої людини. Змісти архетипів, будучи «забутими», «подавленими», ніколи не проникають в свідомість. Вони не належать також й до індивідуальних надбань людської психіки, тому що своїм існуванням зобов'язані виключно «спадковості». Таким чином, колективне підсвідоме є тим фрагментом в психіці людей, що, постійно виявляючи себе в картині світу, поєднує окремих особистостей з їх неповторним (особистим підсвідомим) світом в колектив.

Характеризуючи колективне підсвідоме та його роль в психічному житті людини, К. Г. Юнг зазначає: «... поряд з нашою безпосередньою свідомістю, яка має повністю особистісну природу ... існує ще одна психічна система, що має колективну, універсальну та позаособистісну природу, однакову для всіх індивідів. Це колективне підсвідоме не розвивається індивідуально, але наслідуються. Воно складається з попередніх форм, архетипів, які лише вторинним чином усвідомлюються і надають певну форму змістам психіки» [9, с. 72]. Завдяки цьому, вважає дослідник, людина далекого минулого живе в нас зараз, як і багато століть тому, поряд з людиною наших днів, постійно збагачуваною новим сучасним досвідом, постійно відтворюючись в цих двох фрагментах в мовній картині світу як кожної конкретної людини, так і народу в цілому.

Багаторазове повторення типових (в глибинній своїй суті) ситуацій в житті народу, на думку К. Г. Юнга, закарбувало цей давній досвід в глибинах нашої психічної конструкції. Проте, здебільшого – не в формі сповнених змістом образів, а у вигляді таких собі «форм без змісту»,

створюючи цим ґрунт для потенційної можливості реалізації певного типу сприйняття дійсності та її інтерпретації.

Кількість подібних архетипних форм в психіці людини зумовлена існуванням типових життєвих ситуацій, а тому є практично необмеженою. У зв'язку з цим при зустрічі із ситуацією, яка відповідає певному фрагменту колективного підсвідомого, в нашій підсвідомості завжди активізується відповідний архетип. Причому – із силою, справді подібною до голосу інстинкту, діючому всупереч розуму і волі людини. Ці висновки К. Г. Юнга, що виникли як наслідок багаторічних спостережень за психічними проявами різних людей та були перевірені ним на практиці, при ознайомленні з феноменальними явищами західних та схільних культур, мають багато спільного з поглядами основоположника теорії мовної картини світу В. фон Гумбольдта, висловленими ним зокрема в праці «Про різницю в побудові людських мов та її вплив на духовний розвиток людства».

Стверджуючи, що світ існує лише «будучи усвідомленим за посередництва психіки», через мову і що «умовою буття людини є її свідомість», дослідник одночасно постійно підкреслював, що «носій свідомості – індивідуум, не створює психіку за власним бажанням», в той час як психіка, в межах якої формується його свідомість, наділяє людину здатністю не просто віддзеркалювати макрокосмос, але в значній мірі бути й його творцем.

Добре розуміючи важливу роль колективного підсвідомого (архетипів) в духовній діяльності людського суспільства, К. Г. Юнг вбачав значну небезпеку в будь-якому порушенні природної психічної гармонії людини – бази для створеного в глибинах її свідомості образу світу (як в бік надмірного збільшення, так і в бік надмірного зменшення впливу обох фрагментів людської психіки – архетипів та особистого підсвідомого).

Носіями архетипів, носіями та творцями мовних картин світу та мов є одні й ті ж суб'єкти – живі люди. Заирнути в прихований від безпосереднього спостереження таємничий простір формування мовних картин світу – психіку людини й побачити в різноманітності індивідуального і неповторного – спільне, загальнолюдське, дозволяє юнгівська психологія типів. Вивчення психіки різних людей уможливило вченому помітити деякі суттєві закономірності в побудові людської психіки та виділити на основі цих сутнісних характеристик кілька її основних типів: «Мій власний досвід показав мені, що індивідуумів найбільш загальним чином можна поділити ... за окремими психічними функціями... Основни-

ми функціями є, за моїм досвідом, мислення, емоції, відчуття та інтуїція. Якщо звично переважає одна з цих функцій, то з'являється відповідний тип. Тому я розрізняю мислинневій, емоційний, сенсорний та інтуїтивний типи» [10, с. 11].

Йдучи за К. Г. Юнгом, можна, очевидно, говорити і про існування різновидів інтегральної картини світу, зорієнтованих на інтерпретацію світу певними типами психіки. А одночасно і про наявність відповідних фрагментів в мові (мовних картинах світу), які відображують особливості інтерпретації дійсності носіями певного типу психіки незалежно від того, якою мовою вони користуються.

Спостереження К. Г. Юнга дають підстави, таким чином, говорити, що відповідно до певного типу психіки – «мислинневого», «емоційного», «сенсорного», «інтуїтивного», кожний з яких має два варіанти – «екстравертований» (більшою мірою націлений на пізнання зовнішнього світу) та інтравертований (скерований в бік самопізнання) може існувати кілька варіантів картини світу в кожній мові.

Описуючи людей такими, що в своїй духовній діяльності завжди тяжіють до якогось певного типу психіки, К. Г. Юнг одночасно застерігає від занадто спрощеного розуміння його ідей. Так, він, зокрема, постійно підкреслював, що кожна людина, незважаючи на приналежність до певного психічного типу, наділена вміннями всіх психологічних типів інформаційного метаболізму. Психіка кожної людини має фрагменти, характерні для всіх типів психіки. Однак в кожній індивідуальній психіці складається природний комплекс домінування однієї групи функцій над іншою. Адже «людина ... ніколи не може бути відразу всім і ніколи не може бути повністю досконалою. Вона розвиває завжди лише певні якості та залишає недорозвиненими інші» [11, с. 22–23]. Таке переважає, однак, не робить людину ущербною. А навпаки, створює підґрунтя для більшої спеціалізації в творчому відтворенні нею певного фрагменту картини світу та для потенційної готовності в одних сферах працювати більш творчо, з більшими нюансами, натомість в інших бути більш грубо дискретною, невмілою, нетворчою.

Під впливом вродженої програми, за К. Г. Юнгом, знаходяться не лише поведінкові акти, але й спосіб сприйняття світу, його інтерпретація, отже й мова, як віддзеркалення сприйнятого людиною навколишнього світу.

Очевидно, враховуючи приналежність виділених К. Г. Юнгом констант людської психіки до таких, що мають універсальну, надособистісну природу, їх слід визнати базовими при аналізі мовної картини світу та її фрагментів. Адже са-

ме їх існуванням можна пояснити наявність в психіці конкретної людині готовності до переважного сприйняття інформації одного з фрагментів картини світу та до кращого відтворення цього ж фрагмента в індивідуальній картині світу.

З огляду на надособистісний, універсальний характер типологічних юнгівських особливостей людської психіки, які (за своєю зануреністю в психічну структуру людини та автоматизмом виявлення їх протягом цілого людського життя) є подібними до інстинктів, доцільно ввести до базових понять когнітивної лінгвістики наступне. Поряд із загальною й індивідуальною картинами світу та мовною картиною особистості, вже прийнятими в когнітивній лінгвістиці, варто включити також поняття мовних картин світу людей з різними юнгівськими типами психіки. На нашу думку, це дозволить не тільки точніше описати специфічність мовної картини окремої людини, але й виявити специфіку мовної картини світу, притаманну певному мовному колективу, зокрема національному. Спроби опису феномену національно специфічного в культурі народу, спираючись лише на історичні обставини та природні умови, не дає такої можливості, оскільки не дозволяє побачити цей процес в цілому, подібно тому, як, цитуючи К. Г. Юнга, неможливо зрозуміти «стійку індивідуальну форму людського буття», відриваючи тіло від душі.

Висновки. Аналіз сучасного стану одного із найбільш молодих напрямків мовознавства – когнітивної лінгвістики, показав, що подальший її розвиток неможливий як без залучення в її дослідницьку практику нових перспективних підходів, так і без опанування та введення в її обіг великої парадигми знань про людину, отриманих іншими гуманітарними та природничими науками. Значний потенціал ідей, корисних для мовознавства, містять зокрема й дослідження з психології, і в першу чергу праці К. Г. Юнга, звернення до яких дозволяє подивитись на базові для когнітивної лінгвістики поняття – мовну картину світу, концепт, з погляду їх взаємозв'язку з особливостями психіки людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм : монография / Николай Федорович Алефиренко. – М. : Элипс, 2008. – 271 с.
2. Кубрякова Е. С. Язык и знание : монография / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2008. – 555 с.
3. Роль человеческого фактора в языке. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
4. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка : монография / Анатолий Павлович Бабушкин. – Воронеж : Изд-

- во Воронежского государственного университета, 1996. – 104 с.
5. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
  6. Фрумкина Р. М. Культурологическая семантика в ракурсе эпистемологии / Р. М. Фрумкина // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1999. – Т. 58. – № 1. – С. 3–29.
  7. Попова З. Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 2000. – 30 с.
  8. Мокиенко В. М. Языковая картина мира в зеркале фразеологии / В. М. Мокренко // Frazeologia a jezykowe obrazy swiata. – Opole : Instytut Filologii Polskiej, 2007. – S. 49–66.
  9. Юнг К. Г. Понятие коллективного бессознательного // Аналитическая психология / Карл Густав Юнг. – М. : Мартис, 1997. – С. 71–79.
  10. Юнг К. Г. Введение // Психологические типы / Карл Густав Юнг. – Минск : Харверст, 2003. – С. 7–12.
  11. Руткевич А. М. Предисловие / А. М. Руткевич // Юнг К. Г. Аналитическая психология. – М. : Мартис, 1997. – С. 7–41.

УДК 811.161.1'23–057.87(477.75)

Хаджиоглова О. Г.

СТРУКТУРА КАТЕГОРІЇ «МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ» В КОНЦЕПТОСФЕРІ КРИМСЬКОТАТАРСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

У статті викладено аналіз результатів психолінгвістичних експериментів, скерованих на виявлення змісту, структури категорії «музичні інструменти» в концептосферах студентів – носіїв кримськотатарської та української культур.

Ключові слова: психолінгвістичний експеримент, категорія, прототип, ядро, периферія, музичні інструменти.

В статті изложены результаты психолингвистических экспериментов, направленных на выявление содержания, структуры категории «музыкальные инструменты» в концептосферах студентов – носителей крымскотатарской и украинской культур.

Ключевые слова: психолингвистический эксперимент, категория, прототип, ядро, периферия, музыкальные инструменты.

The article presents the results of psycholinguistic experiments that were aimed at revealing the structure of the category «musical instruments» in the conceptospheres of students – bearers of Crimean Tatar and Ukrainian cultures.

Key words: psycholinguistic experiment, category, prototype, nucleus, periphery.

Постановка проблеми. Дослідження специфіки збереження та кодування інформації людиною посідає важливе місце в когнітивній психології, психолінгвістиці та концептології. Проблема категоризації, яка ставилася ще філософами античності, з часом зазнала перегляду та переосмислення. Сучасні науковці вже не ставлять під сумнів твердження про те, що людина мислить за допомогою категорій. Кроскультурні дослідження дозволяють простежити не лише за відмінностями у світосприйнятті носіїв різних мов та культур, а й у вербалізації знань про позамовну дійсність.

Аналіз літератури. Першою на неоднорідність структури категорії звернула увагу американська дослідниця, психолінгвіст Е. Рош. Саме вона висловила припущення, що не всі об'єкти деяких категорій рівнозначні за статусом, а існують більш та менш типові. Е. Рош ввела поняття прототипа [1]. Дж. Тейлор характеризує прототиповість як репрезентативність чи типо-

вість, тобто на його думку, прототип – найтипівіший представник категорії, він найяскравіше репрезентує її у свідомості носіїв мови; при цьому прототип є еталоном для інших членів категорії [2].

Для визначення наповнення категорій поряд з іншими методиками використовуються психолінгвістичні експерименти. Категорії «птахи», «фрукти», «спорт», «меблі» та деякі інші вже були досліджені таким чином, однак відчувається брак подібних досліджень на матеріалі української та російської мов. Особливий інтерес становить зіставлення фрагментів концептосфер кримськотатарських (КТР) та українських респондентів (УР) на прикладі культурно маркованої категорії музичних інструментів (МІ).

Кримський сходознавець-тюрколог І. Заатов пише, що кримськотатарська музична культура зазнала занепаду в роки сталінських репресій 30-х років, а також внаслідок депортації кримськотатарського народу в 1944 р. Після цих подій,

як стверджує науковець, музична культура цього народу не може повністю відновитися й донині [3]. Відомо, що початок ХХ століття приніс негативні зміни в стан не лише татарської, а й української культури, зокрема музичної. Десятиліття радянської антиукраїнської влади не могли не позначитися на культурах татарського й українського народів.

Метою статті є виклад та аналіз наповнення категорії «музичні інструменти» в свідомості кримськотатарських та українських студентів немусичного профілю. Ми також прагнули дослідити міру представлення національно-культурної інформації. З цієї метою було проведено психолінгвістичний експеримент.

Виклад основного матеріалу. Кримськотатарську частину психолінгвістичного експерименту було проведено у квітні 2009 р. зі студентами історично-філологічного факультету Кримського інженерно-педагогічного університету (АРК, м. Сімферополь). Респондентами виступили 64 студента кримськотатарської національності віком 17–21 років. Експеримент з українськими респондентами (УР) ми провели у жовтні 2009 р. зі студентами фізичного факультету Волинського національного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк). Участь у дослідженні взяв 81 студент.

Обидва експерименти були практично еквівалентними і склалися з трьох частин (блоків), кожна з яких переслідувала власну мету. У першому блоці респондентам вголос зачитувалися запитання-ситуації, а відповіді передбачали вільне відтворення назв МІ. Зауважимо, що під час експерименту опитувані не мали списку інструментів, з якого потрібно було обирати правильні відповіді, – усі назви були відтворені з пам'яті. Для відповіді на кожне з запитань першого блоку було дано різну кількість часу: від 10 секунд у випадку, коли потрібно було вказати один інструмент, і 60 секунд у випадку, коли респонденти вписували кілька назв МІ (максимальна кількість – 12 інструментів).

Зауважимо, що КТР усі питання були задані російською мовою; це, на нашу думку, відповідає мовному середовищу, в якому вони перебувають. Проте аби якомога краще актуалізувати кримськотатарську свідомість, ми замінили імена уявних людей, про яких йшлося в запитаннях, на кримськотатарські: Андрій «став» Аметом, Наталка – Гульнарою, Марійка – Аділе, Ольга – Ельмірою і т. д.

Докладніше з експериментом, проведеним з УР, можна ознайомитися у нашій статті «Особливості категоризації музичних інструментів в українських студентів немусичного профілю» [4], а перший блок експерименту з КР був опи-

саний у статті «Структура категорії «музичні інструменти» в концептосфері кримськотатарських студентів» [5].

У цьому дослідженні зосередимося на зіставленні результатів першої частини обох експериментів та докладніше розглянемо результати другої та третьої частин кожного з них.

Усі завдання першого блоку нашого експерименту можна поділити на дві групи: 1) ті, за допомогою яких можна визначити прототипові об'єкти категорії «МІ»; 2) ті, за допомогою яких можна визначити периферійну зону досліджуваної категорії. До першої групи відносимо запитання, при відповіді на які необхідно було відтворити з пам'яті 1–5 назв МІ. До другої групи належать запитання, при відповіді на які респонденти повинні були вказати 7–12 назв МІ. Ми припускали, що у відповідях з'являться не лише популярні, а й менш відомі інструменти. Саме з такою метою, наприклад, було поставлене запитання про тата Пеппі, героїні казки А. Ліндгрена, який нібито вмів грати на семи МІ.

Завдання першої частини експерименту дають нам змогу умовно поділити МІ на такі групи:

- а) МІ, популярні для навчання гри на них (див. запитання про подарунки для музичної школи, про дітей, що навчаються музиці, про фабрику МІ тощо);
- б) МІ, зовнішній вигляд яких є знаним респондентам і їх легко зобразити графічно (наприклад, запитання про конкурс малюнку на асфальті); ми припускали, що відповіді на це питання могли б узгоджуватися з результатами другої частини експерименту, в якій потрібно було розпізнати зображення МІ;
- в) МІ, звучання яких легко розпізнати, – такі інструменти також можуть вважатися добре знайомими і, ймовірно, належатимуть до прототипової зони досліджуваної категорії; ми припускали, що відповіді на це запитання будуть узгоджуватися з третім блоком, у якому студенти повинні були розпізнати звучання МІ;
- г) МІ, що є знайомими представникам будь-якої культури (див. запитання про міжнародний музичний конкурс, про презентацію культури Землі тощо);
- д) МІ, які можуть вважатися найбільш типовими для жінок/чоловіків (запитання про дівчинку/хлопчика, що хочуть навчатися музиці, про «романтичного» тата, про батька Пеппі тощо).

Відповіді на запитання першого блоку, отримані від КТР та УР подаємо у табл. 1. Докладніше розглянемо МІ, популярні для навчання дітей музиці, оскільки ця група запитань є найбільшою.

Таблиця 1.

Відповіді на запитання першого блоку.

УР			КТР		
Запитання: 1) Андрія (Амета) віддають до музичної школи. На якому інструменті він радше за все гратиме?					
Назва МІ	Частотність (%)	Згадування нац. МІ	Назва МІ	Частотність (%)	Згадування нац. МІ
Гітара	29%		Скрипка	24,6%	–
Сопілка	19,5%	+	Акордеон	21,5%	
Фортепіано	18,3%		Фортепіано	18,5%	
Скрипка	14,6%				
2) Наталку (Гульнару) віддають до музичної школи. На якому інструменті вона радше за все гратиме?					
Скрипка	43%	Сопілка (8,5%)	Фортепіано	47%	–
Фортепіано	29,3%	Бандура (3,6%)	Скрипка	47%	
3) Десятирічна Марійка (Аділе) щойно повернулася із концерту, де вона почула та побачила багато музичних інструментів. Вдома вона сказала батькам, що хоче грати на... На якому інструменті хоче грати дівчинка?					
Скрипка	35%	Бандура (5%)	Фортепіано	46,8%	–
Фортепіано	28%		Скрипка	43,7%	
4) У класі навчаються учні, більшість яких відвідує музичну школу. Який музичний інструмент, на Вашу думку, є серед них найпопулярнішим?					
Гітара	38%	–	Фортепіано	52%	–
Фортепіано	30%		Скрипка	24,6%	
Скрипка	22,2%		Гітара	15,9%	
5) У нашому місті будують фабрику, де будуть виготовляти музичні інструменти. Які, на Вашу думку, інструменти там виготовлятимуть?					
Гітара	24%	Кобза (0,9%)	Скрипка	21%	Кавал ¹ (0,4%)
Скрипка	14,6%		Фортепіано	17,7%	Зурна ² (0,4%)
Сопілка	12,7%	+	Гітара	15%	Даре ³ (0,4%)
Фортепіано	12,3%		Барабани	11,6%	
Барабани	11,8%				
6) Для музичної школи придбали 5 нових інструментів. Як ви думаєте, які саме?					
Скрипка	17,5%	Сопілка (7%)	Фортепіано	17,5%	–
Гітара	17%		Скрипка	15,5%	
Фортепіано	14%		Гітара	13,6%	
Барабани	11%		Барабани	11%	
7) Меценати вирішили подарувати музичній школі інструменти. Коли почали розвантажувати привезені подарунки, виявилось, що багато інструментів однакові. Яких інструментів виявилось найбільше?					
Гітара	26,7%		Скрипка	25%	Комуз ⁴ (0,7%)
Сопілка	22%	+	Фортепіано	15,7%	
Скрипка	20,6%				
8) На міжнародний музичний конкурс було подано 100 заявок. На яких інструментах грає більшість конкурсантів?					
Гітара	26%	Сопілка (4%)	Фортепіано	29,5%	–
Скрипка	24,5%	Бандура (2,7%)	Скрипка	24%	
Фортепіано	19,6%		Гітара	19,8%	

Отримані відповіді дозволяють нам виділити набір МІ, які, на думку респондентів, можуть вважатися досить популярними для навчання музиці. УР вважають, що найтипівішим інструментом для навчання хлопчика є гітара. КТР найтипівішим інструментом назвали скрипку. Цікаво зазначити, що у відповідях УР досить часто зустрічається сопілка, тоді як жодного татарського народного інструмента КТР згадано не було. Щодо інструментів, на яких могла б навчатися дівчинка, то як українці, так і кримські татари назвали скрипку та фортепіано. Серед відповідей УР зустрічаємо сопілку та бандуру. У випадку КТР народних інструментів не спостерігаємо.

Цікаво, що у відповідях на запитання про фабрику МІ окрім скрипки, фортепіано, гітари та барабанів КТР назвали кавал, зурну та даре, хоча їх частотність є дуже низькою. Відповіді на решту запитань, які ми об'єднали у групу інструментів, на яких навчають грати (див. табл. 1), дозволяють нам стверджувати, що для носіїв

¹ Кавал – духовий пастуший інструмент, подібний до подовжньої флейти [6, с. 102].

² Зурна (перс.) – народний духовий дерев'яний язичковий інструмент, схожий на гобой [6, с. 94].

³ Даре – бубон діаметром 500–600 мм з двома парами мідних тарілочок [3].

⁴ Комуз – киргизький триструнний щипковий інструмент, подібний до лютні [6, с. 122].

української свідомості популярними є скрипка, гітара, фортепіано, сопілка та барабани. Окрім сопілки, з народних інструментів УР називали також бандуру. КТР вважають, що популярними для навчання є фортепіано, скрипка, гітара, барабани та акордеон, при цьому частотність гітари є значно нижчою, ніж у відповідях УР.

Запитання групи б), які стосувалися зовнішнього вигляду МІ, дозволяють твердити, що як українці, так і кримські татари найкраще знають гітару, скрипку, барабан та фортепіано. У відповідях УР і КТР траплялися і народні інструменти: українці називали сопілку, і лише деякі кримськотатарські студенти називали саз⁵, даре та дутар⁶.

Щодо МІ, звучання яких, на думку опитаних, легко розпізнати, є скрипка, барабани, гітара, фортепіано. Такі результати є однаковими як для кримських татар, так і для українців. У відповідях УР досить часто згадується сопілка, тоді як кобза, бандура і цимбали згадуються значно рідше: вони мають приблизно такий індекс частотності, як саз у відповідях КТР.

Інструменти, які мають наднаціональний характер, на думку респондентів, такі: скрипка, гітара, фортепіано та барабан. Єдиною відмінністю у відповідях представників двох національностей є те, що українці згадали сопілку і бандуру, а кримські татари – трубу.

Цікавими є відповіді на групу запитань про МІ, що можуть вважатися найбільш типовими для чоловіків та жінок. Наприклад, відповідаючи на запитання *Моя мама закохалася в тата, бо він гарно грав на ... На якому інструменті грав мій тато?* – УР уявляли тата з гітарою (62% від загальної кількості відповідей), а КТР – за фортепіано (29,5%) або зі скрипкою (24%).

⁵ Саз (перс.) – струнний щипковий інструмент [6, с. 232].

⁶ Дутар – струнний щипковий інструмент народів Середньої Азії з грушоподібним корпусом і довгою шийкою. Має дві струни з шовку [6, с. 78].

Щодо гітари, то її згадала п'ята частина опитаних. Кілька УР назвали й сопілку, тоді як КТР не назвали жодного народного інструмента. У відповідях на запитання про батька Пеппі, що грав на семи музичних інструментах, у представників обох національностей домінують фортепіано, скрипка, гітара та барабан. Українці називали ще й сопілку (10,6%), в кримськотатарських анкетах подекуди зустрічалися зурна, кеманча⁷ та давул⁸ (по 0,2% від загальної кількості).

Взявши до уваги гендерно орієнтовані запитання з першої групи (про хлопчика та дівчинку, що хочуть навчатися музики), бачимо, що на думку УР, найбільш «чоловічим» інструментом є гітара, менш популярними є фортепіано, сопілка і скрипка. КТР вважають, що особа чоловічої статі радше за все гратиме не на гітарі, а на скрипці чи фортепіано. Гітара та акордеон називаються рідше. УР і КТР вважають, що найбільш «жіночим» МІ є скрипка та фортепіано. З народних інструментів українцями були названі сопілка та бандура. Носії кримськотатарської культури не назвали жодного народного інструмента.

Перейдімо до аналізу другого блоку психолінгвістичного експерименту. Він містив зображення 40 різних МІ, кожне з яких було показане респондентам протягом 10 секунд. Ми прагнули довідатися, чи розпізнають респонденти зображення МІ, чи знають вони їх назви і чи збігаються назви та частота згадок інструментів, які були названі студентами при вільному відтворенні (блок 1), із назвами розпізнаних зображень інструментів у другому блоці. Відповіді УР та КТР подаємо у табл. 2.

⁷ Кеманча – східний смичковий інструмент з кулястим корпусом з тутового чи горіхового дерева, гарбуза або кокосового горіха, довгою шийкою та 3–4-ма струнами [6, с. 114].

⁸ Давул – великий барабан з мембранами, виготовленими з дубляної телячої шкіри [7, с. 12].

Таблиця 2.

Відповіді на запитання другого блоку.

№	Назва МІ	УР (відсоток правильного розпізнання зображень)	КТР (відсоток правильного розпізнання зображень)
1	Рояль	38,3%	46,8%
2	Орган	61,7%	34,3%
3	Клавесин	0%	0%
4	Баян	79%	51,6%
5	Акордеон	53%	43,7%
6	Гармонія	70,4%	64%
7	Шейкер	1,2%	0%
8	Маракаси	37%	0%
9	Перкусійні інструменти	19,7%	12,5%
10	Барабанна установка	84%	89%

11	Литаври	1,2%	0%
12	Ксилофон	2,5%	0%
13	Цимбали	14,8%	1,6%
14	Колісна ліра	0%	0%
15	Кобза	43%	4,7%
16	Бандура	33%	1,6%
17	Арфа	86%	64%
18	Скрипка	96,3%	98,4%
19	Віолончель	39%	21,8%
20	Контрабас	37%	4,7%
21	Гітара	98,7%	90,6%
22	Саз	4,9%	17%
23	Балалайка	69%	78%
24	Ситара	4,9%	0%
25	Свищик	66%	56,2%
26	Дримба	4,9%	0%
27	Губна гармонія	86%	50%
28	Сопілка	93,8%	67%
29	Най (ребро)	4,9%	0%
30	Трембіта	74%	0%
31	Волинка	75%	9,4%
32	Флейта	54%	57,8%
33	Кларнет	9,9%	23,4%
34	Гобой	2,5%	0%
35	Фагот	2,5%	0%
36	Саксофон	86%	85,9%
37	Труба	70,4%	50%
38	Тромбон	11%	0%
39	Валторна	0%	0%
40	Туба	2,5%	0%

Серед УР найкраще розпізнаними були зображення гітари, скрипки, сопілки, арфи, губної гармонії, саксофона, барабанної установки, баяна, волинки, трембіти, гармонії, балалайки, свищика, органа, флейти та акордеона. КТР найкраще розпізнали скрипку, гітару, барабан, саксофон, балалайку, сопілку (назвавши її «дудка»), арфу, гармонію, флейту, свищик, баян, губну гармонію та трубу. Решту МІ розпізнало менше половини КТР. Серед їх відповідей траплялися такі випадки неправильного називання інструментів: перкусійні інструменти (конгу, бонго) називали даре, зурною, думбелеком⁹; кобзу називали «кобзарем», балалайкою, бандурою, сазом, зурною; саз – дутаром, кавалом; трембіту – таяком¹⁰, давулом, горном.

Така ситуація може свідчити про те, що українські народні інструменти та решта об'єктів, які не були правильно розпізнані, не відображені в свідомості татарської молоді. Це може бути спричинене тим, що респонденти не

⁹ Думбелек – парні литаври у вигляді двох глиняних горщиків, що зверху обтягнуті шкірою [3].

¹⁰ Аса-таяк – казахський народний дерев'яний інструмент у вигляді лопатки, декорують орнаментом, а потім вішають брязкальця. Вони звучать дуже мелодійно, коли аса-таяк потрусити [8].

стикаються з українською музичною культурою в повсякденному житті. Зауважимо, що й саз, інструмент, який вважається татарським інструментом [3], має досить низький індекс розпізнаваності – лише 17% від загальної кількості правильних відповідей. Звернімо увагу, що балалайку, російський народний інструмент, розпізнала велика кількість КТР – 78% правильних відповідей. Це свідчить про те, що зовнішній вигляд цього інструмента представлений в концептосфері опитаних.

Третій блок експерименту складався з 36 аудіозаписів тривалістю 10–17 секунд. Записи являли собою уривки соло, виконаних на певному МІ. Респондентам потрібно було розпізнати звучання МІ. Метою цього завдання було визначити, якою мірою респонденти розпізнають звучання МІ, чи корелює розпізнавання зображення МІ з їх звучанням, і як узгоджуються ці результати (див. табл. 3) з результатами першого блоку. Перед прослуховуванням ми попередили, що кілька записів містять звучання того самого інструмента, але такі повтори траплялися не більше двох разів. Інструментів, які звучали двічі, було 6 (гітара, скрипка, контрабас, флейта, труба, та саксофон), і уривки були взяті з різних музичних творів.

Таблиця 3.

Відповіді на запитання третього блоку.

№	Назва МІ	УР (відсоток правильного розпізнання звучання)	КТР (відсоток правильного розпізнання звучання)
1	Акордеон	19,7 %	40,6%
2	Арфа	45,7%	51,5%
3	Бандура	12%	0%
4	Контрабас	1,2%	7,8%
5	Фагот	0%	0%
6	Баян	11%	7,8%
7	Кларнет	6%	4,7%
8	Барабани	26%	31%
9	Флейта (№ 1)	23%	18,7%
10	Гітара (№ 1)	70%	89%
11	Флейта (№ 2)	23%	29,6%
12	Кобза	32%	0%
13	Перкусія (конга, бонго)	1,2%	1,5%
14	Туба	1,2%	0%
15	Литаври	2,5%	0%
16	Най (ребро)	2,5%	0%
17	Гобой	0%	0%
18	Орган	86%	36%
19	Фортепіано (№ 1)	81%	81%
20	Саксофон (№ 1)	56,8%	84,3%
21	Скрипка (№ 1)	95%	86%
22	Тромбон	8,6%	1,5%
23	Трембіта	80%	0%
24	Труба (№ 1)	18%	34,3%
25	Колісна ліра	0%	0%
26	Віолончель	21%	7,8%
27	Труба (№ 2)	59%	14%
28	Гітара (№ 2)	80%	71,8%
29	Контрабас	23%	7,8%
30	Дримба	11%	0%
31	Гармонія	32%	43,7%
32	Скрипка (№ 2)	95%	78%
33	Сопілка	80%	31%
34	Клавесин	1,2%	0%
35	Саксофон (№ 2)	70%	34%
36	Металофон	0%	0%

Результати третього блоку експерименту дозволяють твердити, що УР найкраще розпізнали звучання скрипки, органа, фортепіано, трембіти, сопілки, гітари, саксофона. КТР правильно назвали скрипку, фортепіано, гітару, саксофон та арфу.

Індекс правильних відповідей при розпізнаванні решти МІ є нижчим за 50%, тому вони не можуть вважатися добре представленими в концептосферах опитаних. Бачимо, що КТР не розпізнали орган та сопілку так добре, як українські. Натомість УР гірше розпізнали арфу.

КТР робили помилки при розпізнаванні звучання МІ. Наприклад, фагот назвали кемане¹¹

¹¹ Кемане – народний струнний інструмент (скрипка) [9].

(1,5%), акордеон назвали баяном (37,5%) та гармонією (25%), баян назвали акордеоном (17%), гармонію – баяном (14%) та акордеоном (21%), арфу називали балалайкою (9,3%), флейту – «дудкою» (34,3%), тубу назвали трубою (59%), литаври назвали «ударними» (17%), гобой назвали скрипкою (54,7%), орган назвали синтезатором (7,8%), тромбон назвали трубою (54,7%) і давулом (3%).

Як і у попередньому блоці, де студенти повинні були розпізнати зовнішній вигляд музичних інструментів, так і у третьому блоці експерименту, КТР неправильно розпізнавали українські народні інструменти: кобзу назвали балалайкою (18,7%), най – «дудкою» (9,4%) і флейтою (53%); трембіту назвали горном (4,7%) і рогом (4,7%), колісну ліру назвали волинкою

(28%), 6,2% опитаних назвали дримбу інструментом чукотського народу.

УР також робили помилки у розпізнанні звучання музичних інструментів: акордеон називали баяном (71,6%), баян називали акордеоном (40%), бандуру назвали кобзою (24,7%), кобзу називали бандурою (7,4%), най називали сопілкою (80%), гобой називали скрипкою (24,7%), колісну ліру називали волинкою (76%), контрабас називали бас-гітарою (27%), гармонію називали баяном (38%), а металофон називали ксилофоном (4,9%).

Висновки. Психолінгвістичні експерименти, проведені з носіями української та кримськотатарської культур, дозволяють робити висновки про категоризацію МІ у свідомості респондентів та виділити центральні й периферійні об'єкти досліджуваної категорії. У свідомості УР ядро категорії складають гітара, скрипка, сопілка, трембіта, саксофон та орган. Кримськотатарська частина експерименту показала, що скрипка, гітара, саксофон та арфа належать до прототипових об'єктів категорії «МІ» в свідомості КТР. Спільними для УР і КТР стали гітара, скрипка та саксофон.

Можемо стверджувати, що УР достатньо добре розпізнають національні МІ. Сопілка і трембіта були розпізнані найкраще. УР достатньо активно відтворюють та розпізнають бандуру, кобзу та трембіту. Відповіді свідчать, що опитані часто плутають кобзу та бандуру. Цей факт пояснюється тим, що бандурою називали кобзу, яка свого часу була витіснена з національної культури України [10]. Наш психолінгвістичний експеримент показав, що в свідомості носіїв української культури інформація про національні МІ міститься в зоні, наближеній до ядра категорії «МІ».

Цікаво, що при розпізнаванні звуків та зображень МІ, КТР, на відміну від УР, замінювали назви українських МІ, які вони не могли правильно розпізнати, назвами кримськотатарських інструментів, схожих за зовнішнім виглядом. Цей приклад яскраво ілюструє те, що КТР інтерпретували артефакти української культури як артефакти власної культури.

Єдиним кримськотатарським інструментом, що зустрічався у другому та третьому блоках експерименту, був саз. Зазначимо, що УР не розпізнали його так само, як КТР не розпізнавали українські МІ. Це свідчить про те, що УР не знайомі з кримськотатарською музичною культурою так само, як КТР не знайомі з українською. Зауважимо, що деякі КТР виявилися носіями фрагментів кримськотатарської музичної культури – окремі студенти знали до 10 назв кримськотатарських МІ.

За І. Заатовим, до 30-х років ХХ століття в кримськотатарській народній музиці провідне місце посідали саме національні музичні інструменти. Вважається, що процес проникнення труби, кларнету та фісгармонії в музичну культуру татар розпочався ще наприкінці ХІХ століття. «Труба та кларнет були освоєні спочатку солдатами – кримськими татарами, які служили в царській армії, звідки після демобілізації вони привозили ці інструменти на батьківщину. [...] З кінця 30-х років вони поступово витіснили народні духові інструменти кавал та зурну». Окрім фісгармонії, в ансамблях стали використовувати і акордеон [3].

Усі ці події, разом із репресіями, призвели до втрати культурної пам'яті кримських татар. Про це свідчить низький рівень розпізнання студентами кримськотатарських національних інструментів. Припускаємо, що ці факти могли спричинити те, що національні інструменти кримськотатарського народу лише в поодиноких випадках вільно відтворюються з пам'яті опитаних. Наш експеримент показав, що національна музична культура краще представлена в українців, аніж в кримських татар.

В перспективі наших досліджень є зіставлення отриманих результатів з результатами експерименту, проведеного з носіями польської мови та культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rosch E. N. Human categorization / Eleanor N. Rosch // *Advances in cross-cultural psychology*. – London : Academic Press, 1975.
2. Taylor J. R. Linguistic categorization / J. R. Taylor. – Oxford University Press, 1995. – 312 p.
3. Заатов И. А. Как развивалась крымскотатарская музыкальная культура в республике Крым [Электронный ресурс] / Исмет Аблятифович Заатов. – Режим доступа : <http://turkolog.narod.ru/info/crt-4.htm>.
4. Хаджиоглова О. Г. Особливості категоризації музичних інструментів в українських студентів немусичного профілю / О. Г. Хаджиоглова // *Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство*. (у друці)
5. Хаджиоглова О. Г. Структура категорії «музичні інструменти» в концептосфері кримськотатарських студентів / О. Г. Хаджиоглова // *Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета*. Выпуск 21. Филологические науки. – Симферополь : НИЦ КИПУ, 2010. – С. 56–61.
6. Юцевич Ю. Є. Музыка. Словник-довідник / Ю. Є. Юцевич. – [вид. 2-ге, переробл. і доп.]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 352 с.
7. Шерфединов Я. Звучит хайтарма / Я. Шерфединов. – Ташкент : Издательство литературы и искусства им. Гафура Гуляма, 1978. – 232 с.

8. Аса-таяк. Государственная детская библиотека им. С. Бегалина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.spring.kz/?lang=ru&id=4&subid=1&num=3>
9. Музыкальный инструмент «Кабак кемане» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kultur.gov.tr/RU/Genel/BelgeGoster.aspx?1C04EA51480895DA7A2395174CFB32E1554D02F3C406BA30>
10. Литвин М. Розстріляний з'їзд кобзарів [Електронний ресурс] / Микола Литвин. – Режим доступу : <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=7740>.